

TÖRTÉNELEM

Tomka Gábor

Adatok a szendrői kora újkori erődítések építés- és hadtörténetéhez

A szendrői várakkal a szakirodalom Borovszky Samu 1908-ban megjelent tanulmánya óta nem foglalkozott behatóan. Ez az oka annak, hogy a legalapvetőbb topográfiai viszonyok körül is bizonytalanságok és téves elképzelések tarthatják magukat. A szakirodalomban szétszórtan megjelent adatok segítségével, az 1997 óta a Felső várban, 2002 tavaszán az Alsó vár kis területén végzett régészeti feltárások eredményeként, valamint a 2001-ben megkezdett levéltári kutatások alapján néhány kérdésre ma már nagy biztonsággal adható meg a válasz.

Továbbra is bizonytalanság övezi a legkorábbi vár helyét és építésének korát. A XIV. század közepén a vár királyi tulajdonban volt¹. Királyi várnagyát, Cselenfi Sándor fia Jánost először 1355-ben említik.² Szendrőn működött Máté nevű nemtelen várnagy is, talán még a XIV. század első felében, hiszen déd- és ükunokája 1406-ban hivatkozott rá.³

Az Anjouk erős kormányzata alatt nehezen volna indokolható várépítés Szendrőn, ezért elképzelhető az is, hogy – mint ahogy gyakran történt – esetleg egy korábban (XIII. század második felében, XIV. század elején) felépített magánvárat szerzett meg a király, s bízta várnagyai kezére. Bizonyosnak látszik, hogy a XIV. századi vár nem a későbbi Felső vár helyén, azaz nem a Várhegyen keresendő, ugyanis sem XIV., sem XV. századi leletanyag nem került az ásásokon elő. Mivel az ásítás nemcsak a délkeleti és a déli bástya területére terjedt ki, hanem a keleti várudvar nagy részére is, nehezen képzelhető el, hogy az összes középkori emlék a feltáratlan területen bújta volna meg. Ha állt volna középkori vár a Várhegyen, akkor azt bizonyára a hegy közepén emelkedő magaslaton kereshetnénk, ahol azonban szintén csupán kora Újkori leletanyag bukkant napvilágra. A régészeti feltárás eredményeit támasztja alá az is, hogy az alább ismertetendő XVI. századi források soha nem emlegetik a dombtetőn álló középkori várat. Egyik lehetőségünk, hogy a XVI. századi Bebek-vár, azaz a XVII. századi Alsó vár, majd az ennek helyére épített, és részleteiben ma is álló Csáky-kastély helyén keressük a középkori vár maradványait. A 2002 tavaszán az Alsó várban (*Hősök tere* 5.) végzett feltárás nem hozott felszínre a XV. századnál korábbi leleteket. Mivel azonban a régészeti kutatás (melynek fő célja a kas-

tély építéstörténetének tisztázása volt), csupán 9 m²-es felületen tárt fel középkori rétegeket, semmi esetre sem lehet kizárni azt a lehetőséget, hogy a legkorábbi szendrői vár mégiscsak a későbbi Alsó vár helyén állt.

Felmerülhet a szendrőládi várrom és a középkori szendrői vár azonosításának lehetősége is. E vár nevét nem ismerjük, kora szintén bizonytalan, mérete, felmért formái alapján elsősorban XIII-XIV. századi datálása tűnik valószínűnek⁴. A várrom bejárásakor talált egyetlen cseréptöredék készítésének kora szintén e két évszázad valamelyikére tehető. Bár a Ládi család által birtokolt Lád a XIII. században Szendrőtől független helyiségnek mutatkozik⁵, később e falu a szendrői váruadalomhoz tartozott, ezért egyelőre nem zárható ki teljes bizonyossággal annak lehetősége, hogy a legkorábbi szendrői vár a mai Szendrőlád határában épült fel, s csak később (legvalószínűbben a XV. század első felében) került a kordivatnak jobban megfelelő, könnyen megközelíthető Alsó vár helyére. Bár a középkori várak egyik lehetséges fejlődési sémájába a fenti áthelyeződés jól illeszkedne, rá kell mutatni e feltevés gyengéjére is: a szendrőládi vár Ládtól délre, azaz Szendrővel ellentétes irányban helyezkedik el. Mivel semmi sem indokolja annak feltételezését, hogy a középkori Lád nem a mai Szendrőlád helyén terült el, csak igen nehezen képzelhető el, hogy Szendrő és a szendrőládi vár úgy tartozzon közös faluhatárba, hogy Lád abból kimaradjon. Ha viszont eredendően Lád határában állt a vár, akkor miért nevezték volna Szendrőnek? Mivel korai levéltári forrás előkerülése aligha valószínű, a legkorábbi szendrői vár elhelyezkedésének kérdésére a választ csupán az Alsó vár helyén végzendő további régészeti kutatásoktól várhatjuk.

A vár és bizonyára a település életében is fordulatot jelenthetett, midőn – feltehetően Zsigmond király uralmának kezdetén, sok más erősséggel együtt –, Szendrő is magánbirtokos kezére jutott⁶. A várat és a hozzá tartozó uradalmat a pelsőci Bebek István országbíró fiai: László és Ferenc szerezték meg⁷. 1404. június 22-én pelsőci Bebek Ferenc Szendrőről keltez⁸: feltehető tehát, hogy a vár már ekkor sem csupán uradalmi központ, hanem – legalábbis időlegesen – a birtokos egyik lakóhelye is. Ez aligha változott a XV. század folyamán, hiszen 1467-ben Bebek István fia György lakóhelye is Szendrő várában volt,⁹ sőt 1561-ben Bebek Ferenc fia Györgyöt is itt találta meg a jászói konvent embere¹⁰.

Szendrő várának története a XVI. század közepétől fonódott össze szorosán az ország történetével. I. Ferdinánd már 1545-ben megkísérelte elragadni a Szapolyai-párti Bebek Györgytől a várat: Balassa Menyhért ostroma azonban sikertelen maradt.¹¹

Bebek György több előkelő társával együtt 1563 nyarán a füleki bég fogságába esett.¹² A kassai főkapitányságon attól tartottak, hogy Bebek várait a török elfoglalhatja, vagy erővel, vagy váltságdíj gyanánt. Ezt megelő-

zendő, Zolthay István vezetésével katonaságot telepítettek Szendrőbe. Ekkor 200 huszár, 200 Landsknecht és Bebekék 100 lovasa vigyázta a várat. A királyi csapatok még 1564 márciusában is itt állomásoztak.¹³ Végül Miksa király 1565-66-ban, hogy helyzetét az északkeleti országrészben megerősítse, Lazarus von Schwendi hadvezérrel Bebek várait elfoglaltatta¹⁴, s 1567 januárjában már a szendrői német gyalogok is részt vettek Bebek György szadvári várának ostromában.¹⁵

A tizedlajstromok szerint a szendrői őrség fenntartására a szepesi kamarára Csehi, Galvács, Meszes, Szalonna, Martonyi és Lád falvak jövedelmét rendelte.¹⁶ A várkapitány a korábban Dobó István mellett Egerben szolgált Zolthay István lett, aki 1571-ig szolgálta Szendrőn Miksa királyt.¹⁷ Rövidesen elkezdtek a vár újjáépítését is: 1568 márciusában az udvar utasítást küldött a szepesi kamarának, hogy a szendrői vár építéséhez szükséges összegek folyósításáról gondoskodjon.¹⁸ Az építkezést meg is kezdték, azonban a beruházás pénzügyi okok miatt megakadhatott, mert Lazarus von Schwendi ez év május 29-én megsürgette az építkezés befejezését, s utasította a szepesi kamarát, hogy elsősorban a debreceni polgárok által befizetett 4000 tallér felét folyósítsák. Ennek az utasításnak sok foganatja nem lehetett, mert 1569 májusában megismételték.¹⁹ Ennek ellenére az építkezés teljesen nem állt le, hiszen 1568 júniusában Secco kapitányt három építómesterrel küldték Szendrő várába, s a Kamara utasítást kapott, hogy számukra négy lovas kocsit biztosítson.²⁰ Zolthay István a fundáló mesternek nem minden igényét tartotta megadhatónak.²¹ Ez év folyamán a kivitelezéshez Szendrőbe küldték Bartolomeo di Ponte kőművest és két társát, akik még 1569 tavaszán is itt dolgoztak.²² Bizonyára a következő években is Szendrőben munkálkodhattak, mert di Ponte (*Depont*) és két társa számára kiutalandó 52 Ft járandóság kifizetésére 1572 januárjában szólították fel a szepesi kamarát.²³ Di Ponte később Egerben is dolgozott: Ottavio Baldigara építész 1573 júniusában írt beadványában megjegyezte, hogy fizetés és ellátás hiányában abahagyta az egri váron végzett munkát.²⁴

A már 1568 óta a váron dolgozó Martinus Seccot a kamara 1570. július 1-étől a szendrői vár építészévé (*architectus*) nevezte ki, s járandóságát 50 rénes forintban állapította meg.²⁵ Az olasz Secco családnak több tagja is a Habsburgok számára dolgozott: 1571 áprilisában az udvar értesíti a szepesi kamarát, hogy Joannes Secco királyi építésznek nagybátyja, Martinus Secco közbenjárására, szülőföldjének meglátogatása céljából hat hónapi szabadságot enged, s utazásához hátralékos fizetéséből 40 forintnyit kiutalni rendel.²⁶ Miként ez Domokos György kutatásából ismert²⁷, más olasz várépítő mesterek is hazalátogattak Itáliába, s családi kapcsolataik ápolása mellett bizonyára módjuk nyílt a látottak, hallottak alapján mérnöki tudományuk továbbfejlesztésére is. A mester távollétében tisztázták a kifizetett és hátralé-

kos járandóságait, s az egyik parancslevélből²⁸ úgy tűnik, hogy Secco mester keresztnéve Joannes Martinus. Ezek alapján felvethető, hogy a Joannes illetve, Joannes Baptista Secco nevek akár a szendrői építésszt is jelölhetik. Itáliai útja után, 1571 novemberében ismét munkába állt, heti 1 tallér fizetését folyósítani kezdték.²⁹ Secco viszonya a szendrői provizorral nem lehetett teljesen felhőtlen: 1572 januárjában – nyilván Secco panaszára – abból támadt perpatvar, hogy az udvarbíró 54 Ft értékű élelmiszer-járandósága helyett 10 Ft pénzt adott ki neki.³⁰ Új építkezések mellett a régi épület karbantartásáról is gondoskodni kellett: a kapitányi szállás tetőzete beázott, ami a boltzatok megrongálódásával fenyegetett. A vár annyira romos volt, hogy felmerült, hogy érdemes-e egyáltalán hozzáfogni költséges helyreállításához.³¹ 1572 augusztusában a szendrői vár romos épületeinek részleges kijavításáról rendelkeztek, mivel „jelen körülmények között az egész helyreállítására nem kerülhet sor”.³² Johannes Rueber kassai főkapitány sürgősebbnek ítéltette meg Kálló erősítését, mert 1573-ban az utalványozott 1000 aranyat Szendrő helyett az említett vár erősítésére költötte, s ezért a szepesi kamarának újabb 1000 arannyal kellett Szendrő erősítéséhez hozzájárulnia.³³ Szendrőn az 1570-es években nemcsak kő- és téglafalakat, hanem sövényfalánkot is emeltek, legnagyobb valószínűséggel nem a vár, hanem a városka körül. Ursinus Ferenc udvarbíró jelentése szerint a Zolthayt felváltó Panka Péter kapitány Sory Pál erdejét vágatta ki, s ebből építtette a sövényfalánkot. A károsult panaszt tett, mert 150 Ft értékű kártérítését nem kapta meg.³⁴ A sövény azonban rövidesen pusztulásnak indult, amint azt a várvizsgálók már 1588-ban megállapították.³⁵

Rudolf király trónra lépte után, 1577-ben átfogó haditanácsot tartottak a törökökkel szemben folytatandó politika meghatározására. Miután a védekező taktikát szorgalmazó javaslatot fogadták el, sorra vették az egyes végvárokon végzendő munkálatokat. Előírták Szendrő további kiépítését a korábbi tervek szerint. A régi várat lebontásra ítélték, az újban élmezési raktár és fegyvertár felépítésére adtak utasítást. 6000 tallérból és a vármegyék ingyen munkájával egy nyár alatt befejezhetőnek vélték az építkezést. A szendrői kapitányra bízták a környező kisebb erősítések: Krasznahorka, Szádvár, Putnok, Balog, Csetnek irányítását. Az építkezéseket elvileg Johannes Planken főhadiszertárnok-helyettesre, de ennek távollétében gyakorlatilag a Szendrőn szolgáló Domingo Carogora bízták.³⁶

A szendrői kőművesek vezetője 1578-ban a feltehetően Carogoval azonosítható³⁷ Domenicus de Loreaco volt, akinek több mint 189 rénes forintot kitevő hátralékos kifizetésének folyósításáról a szepesi kamarának kellett gondoskodnia.³⁸ A mester legalább 1582-ig dolgozott az építkezésen.³⁹

Az 1577 után felgyorsuló építkezések számadáskönyvei ránk maradtak: így tudható pontosan a vár építéséhez felhasznált deszkák, lécek, zsindelek

mennyisége, az ezekhez elhasznált szegek száma, valamint a beépített téglák mennyisége.⁴⁰ 1578-ban a vár építéséhez Abauj, Torna, Szepes, Sáros vármegyéket, valamint Eperjes, Lőcse, Szeben, Bártfa városok ingyenmunkáját rendelte az országgyűlés.⁴¹ Ez évben löportornyot falaztak fel, s elkészítettek egy kaput is.⁴² 1581 augusztusának elején Szendrőben tűzvész tombolt, melyben nemcsak a mezőváros és a vár épületei, hanem az udvarbíró háza és a raktár is leégett.⁴³ Ősszel Ernő főherceg elrendelte, hogy a szendrői élelmezési raktár (*Proviathanus*) újjáépítését a következő év tavaszára halasszák.⁴⁴ 1582-ben például az előző év építkezéseiből – többek között – 80 lécet, 32 deszkát, 47000 db téglát, 5 hosszú létrát, mészhordó ládát, csákányokat, kapákat, lapátokat, kalapácsokat és ékeket, 14000 zsindelet, 12500 zsindeleyszöveget vételezhetett be Gabriel Wagner építési írnok. A mészégetéshez a környező falvakból vásároltak tüzfát. Ez évben az árok kiásása és a sánc feltöltése május 21-étől december 8-ig folyt, s csupán júliusban és augusztus első felében szünetelt. Az árkokban cölöpökből álló gátakat alakítottak ki, és a nagy bástya melletti gát egymással összekapcsolt cölöpeit meg is vasalták. Ez évben a parancsnoki épületben új szobát építettek, új őrház és kovácsműhely is készült. Megújították a magyar előváros palánkját, valamint a középső magyar városrész Bebek alatt épült, ám összedőlt kerítését is.⁴⁵ 1582-ből ismerjük Szendrő várához tartozó falvakat: Gömör megyében: Kövi, Rákos, Nandrás, Szirk, Gacsalk, Rozsosznya, Pelsőc, Páskaháza, Taplóca, Gömör, Pelsőcardó; Borsod megyében: Abod, Edelény, Sáp, Kurittyán, Görömböly, Sajóvamos, Pálfalva.⁴⁶ Szendrő várának fontosságát jelzi, hogy az 1587-es országgyűlés tárgyalásain három vár erősítését emelték ki: Kanizsa és Érsekújvár mellett Szendrőét.⁴⁷

Az irodalomban megjelent eltérő vélekedések miatt⁴⁸ szót kell ejteni az 1570-es, 80-as években épített vár helyéről. Nem értek egyet azzal az eddig elfogadott véleménnyel, hogy miután a császári csapatok elfoglalták Bebek Györgytől Szendrőt, hozzáfogtak volna a Felső vár kiépítéséhez. Az alább ismertetendő források szerint a Felső vár kiépítésének megkezdésére az 1580-as évek végéig nem került sor.

Az 1577-es tanácskozáson szó van arról, hogy a szendrői várat „belső harántvédekkel” kell megerősíteni, hogy a hegyek felől az ellenség ágyú ellen biztosítva legyen; út halad keresztül a váron, és kapu nyílik a „régí vár” felé.⁴⁹ Mindhárom megjegyzés arra utal, hogy a szendrői vár ekkor még nem a későbbi Várhegyen állt. A hegyekre felhúzott ágyúk elsősorban egy mélyebben fekvő erődítést veszélyeztethettek. Út a Felső váron soha nem haladhatott keresztül, hiszen mind az észak-déli főút, mind a kelet-nyugati kisebb utak a völgyekben, illetve a dombok peremén futhattak. Ha, miként arra valamennyi korabeli forrás alapján következtetni lehet, a „régí vár” a

későbbi Alsó vár helyén állt, akkor a Felső vár kapuja nem erre, hanem az ellenkező irányba nézett.

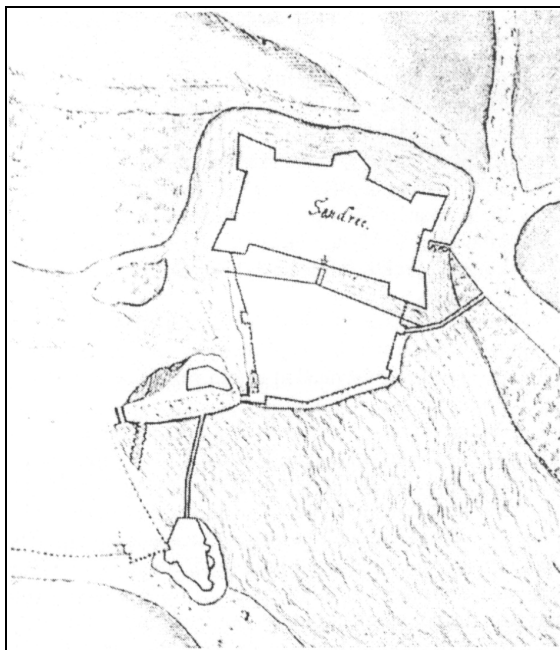
Alig néhány évvel a szendrői vár kiépítésének megkezdése után, 1585-ben várvizsgálatot tartottak.⁵⁰ Már ekkor megállapították, hogy az új erődítés védelmi képességei nagyon csekélyek: karókból készült kerítése nagyrészt tönkrement, árka sekély, s a földsáncokat könnyűszerrel meg lehet mászni. Mivel az erődítmény két közeli domb között helyezkedik el, az ellenség könnyűszerrel megfigyelheti a védők tevékenységét, s a dombokról akár egyenként is célba veheti a bent tartózkodókat. Kiderül a jelentésből, hogy a korábbi vár az egyik hegy oldalában állt, s bár kőfallal és bástyákkal volt megerősítve, veszedelmesnek tűnő elhelyezkedése miatt kezdték az új sáncot építeni. Ezzel azonban még nagyobb veszélyt idéztek elő, hiszen az új várat immár két oldalról is magaslatokról támadhatta az ellenség.

Harmadik forrásunk, melyre véleményemet alapozom, Révay Ferenc és társai 1588-as jelentése a végvárak állapotáról.⁵¹ Mídon végigjárták Felsőmagyarország véghelyeit, Szendrőről lesújtó véleménnyel voltak: értéktelennek, veszedelmesnek találták, s a korábbi jelentéssel egybehangzóan úgy vélték, hogy mivel két közeli hegy között fekszik, semmilyen mesterkedéssel nem lehetne megvédeni, hiszen az emelkedettebb helyekről ágyúval belőhető. Ezért azt ajánlották az uralkodónak, hogy semmiképpen se költsön több pénzt a vár erősítésére, inkább alkalmasabb helyen építtessen egy új erődítményt. Ezen új építmény helyéről a közeli hegy tetejét javasolták, s Stella egri építész tervét is mellékeltek. A jelentésből kiviláglik továbbá, hogy a várost ekkorra már sövénypalánkkal körülkerítették, és hogy Bebek – akinek korára még bizonyára emlékeztek –, a „castellum inferius”-t bírta.

A Révay Ferenc-féle jelentésben említett két közeli hegyet egyrészt a jelenlegi Várhegygel (relatív magassága a Bódvától 84,4 m), másrészt a Bódva nyugati partján emelkedő Kálvária-dombbal (Akasztó-domb, a Bódva irányába nyúló platójának relatív magassága 29,2 m) azonosíthatjuk. Ez utóbbi dombról, mely a Német városnak nevezett településrésztől mintegy 200 m távolságban helyezkedik el, valóban jól belátható a völgyben fekvő település: a kora újkorban több rajzoló is e dombról örökítette meg a települést. A fentiek alapján biztosnak tűnik, hogy az 1570-es, 80-as években a későbbi Alsó vártól nyugatra, a Bódva ágai által közrefogott sík területen fogtak hozzá egy új, bástyás erődítmény létesítéséhez. Ezt az új várat említhette Johannes Rueber kassai főkapitány 1576-ban „*das neue Schloß*”-ként.⁵² A vár helyét azonban valamely okból hibásan jelölték ki: nem tudni, hogy esetleg a tervező tapasztalatlansága, a Bódva mocsaraiban való túlzott bizodalom, a haditechnika rohamos fejlődése, vagy egyéb okok játszhattak közre, ám két évtized szorgos munkájával és tetemes anyagi ráfordítással

teljesen védhetetlen katonai objektumot sikerült létrehozni. Így érthető, hogy az építési számadásokban gyakran panaszkodnak arra, hogy az árokban víz fakad fel, s a zsilipek említése sem meglepő. Ezeket a kitételeket aligha tudnánk akkor megmagyarázni, ha a Felső vár építésére vonatkoztatnánk. A téglafelhasználás is érthetővé válik ily módon: az eddigi ásatások arra mutatnak, hogy a Felső várban csak igen korlátozott mennyiségben használtak falazótéglát.

Károly Gusztáv baden-durlachi őrgróf a XVII. század végén összeállított egy főként magyarországi várakat bemutató váralaprajz-gyűjteményt, melyben fennmaradt egy térkép, amely Szendrőt és környékét ábrázolja.⁵³ A térkép jobb oldalán, a településtől északra egy korszerű, előművekkel és öt fülesbástyával ellátott erődítményt ábrázoltak. Ez minden bizonnyal csupán terv maradt, s esetleg azt jelzi, hogy a hasznavehetetlen második vár helyett újabb, bár továbbra is a völgybe helyezett erősséget terveztek.⁵⁴

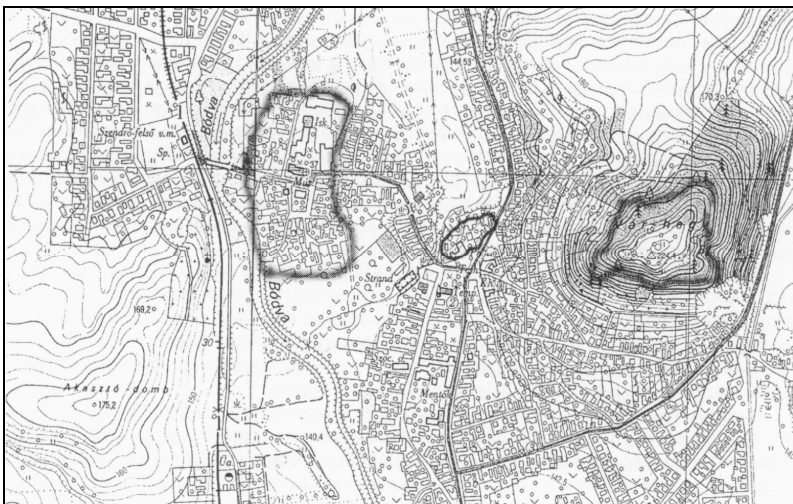

1. kép: Az Alsó vár és a Német város alaprajza (Kisari Balla 1998, 110 nyomán)

A térkép bal oldalán az Alsó vár, a Német vár, valamint a település többi részlete látszik (*1. kép*). Mivel az itt jelzett településrészek könnyűszerrel

azonosíthatók Szendrő 1816-ban készített térképén⁵⁵. sőt a modern 1:10000 léptékű térképeken is (2. kép), az ábrázolásnak ez utóbbi része hitelesnek tűnik. A szondázó ásátás során az Alsó várban a térképen jelölt helyen előkerült az északi várfal nyugati szakaszának egy része, valamint a déli fal visszabontott alapozása, s ez megerősíti az ábrázolás részleteinek hitelét is.

A térkép eredetijét a bemutatott építmények alapján a második erődítmény (Német vár, Földvár) kiépülése utánra, de a Felső vár felépítése előttre keltezhetnénk, s így megmagyarázható volna a hegyen épült erődítmény hiánya, illetve a tervezett szabályos alaprajzú erőd feltüntetése is. E XVI. század végi datálásnak azonban ellentmondani látszik az Alsó vár északi fala nyugati részének részleges régészeti feltárása. A közvetlenül a sziklára épült fal melletti legkorábbi feltöltési rétegből előkerülő kályhacsempetőredékek a XVII. század második feléből, végéről származnak. Johann Le Dentu 1639-ben készített ábrázolásán a kérdéses helyen fal nem látszik. A két utóbbi adat a fal építését, s így a térkép készítését is, inkább a XVII. század második felére valószínűsíti.

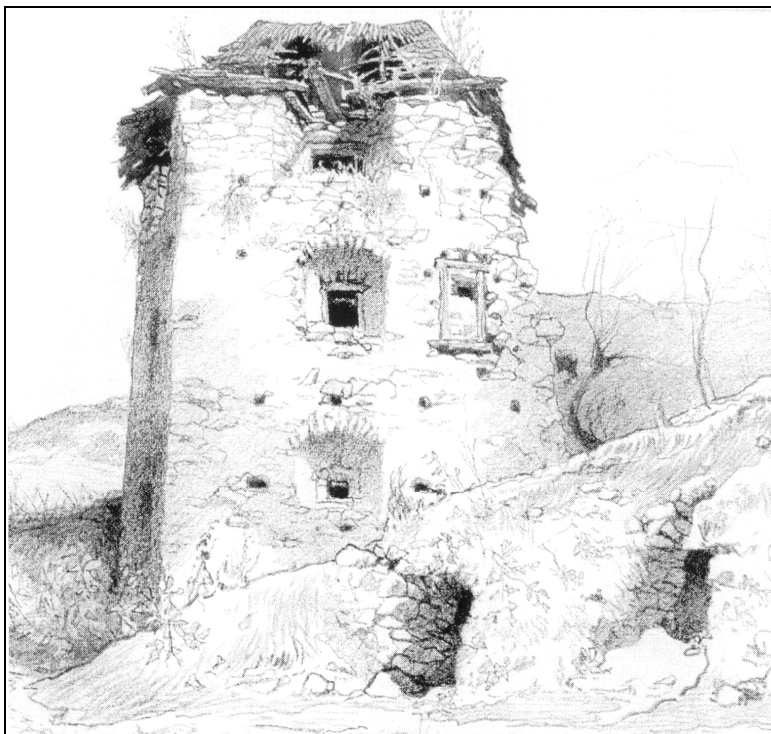

2. kép: 10000-es térkép: Az erődítések helye a mai településen

Az alaprajzon a (későbbi) Alsó vár szabálytalan, egyenes falszakaszokkal határolt alaprajzából északkeleti és délkeleti irányba két kisméretű bástya ugrik ki. A két bástya a vár mellett elhaladó országutat vigyázta, s talán a keletről emelkedő domb felől is védeni próbálta az erősséget. Az északkeleti bástya helyzete megegyezik az Alsó vár romjaiban még ma is álló bász-

tyamaradványával. E bástya korhatározása részletes felmérés és régészeti kutatás hiányában bizonytalan, de toronyszerű megjelenése (3. kép) nem teszi lehetetlenné azonosítását az 1585-ben említett bástyák egyikével. Az északi falon további kiszögellések mutatkoznak, ezek értelmezése (bástyák, tornyok, esetleg kiugró épületrészek) egyelőre még nem lehetséges.

3. kép: Az Alsó vár bástyája (MNM MTKCS)

A város és a Német vár között a térkép két, a Bódva ágai által közrezárt szigetet jelez. A nyugatabbi bejáratát kapuépítmény védte és palánk vette körül, melyen három kiugró, téglalap alaprajzú bástyácskát is jeleztek. Bizonyára ez lehetett az erődítés huszárvárként emlegetett része.

A Német várat szintén a Bódva ágai vették körül, két kapuja közül az egyik a huszárvár felé nyugatra, a másik észak felé nyílt. Alaprajza észak-déli irányban megnyúlt téglalaphoz közelített, melyből öt fül nélküli, de aránylag nagyméretű bástya ugrott elő.

A vár korszerűsítésével, a második szendrői erődítés kiépítésével párhuzamosan növelték a magyarokénál nagyobb harcértékű német csapatok létszámát: az 1570-től 1582-ig a Szendrőn állomásozó német gyalogság létszáma 300-ról 370-re, a lovasságé 50-ról 80 főre nőtt. A magyar katonaságot 200 huszár és 70 fős gyalogság képezte.⁵⁶ Az 1570-es évek első felétől már Szendrőből látták el Putnok, Krasznahorka, Balog, Csetnek erősségeit, s az „Újonnan körbefalazott templomot Szádvár és Szendrő között”,⁵⁷ tehát a kiépülő erődítményrendszer a környékbeli kisebb erősségek központjává vált. A szendrői őrség ellátása már 1576-ban is évente több mint 12000 aranyforinttal terhelte meg a szepesi kamara költségvetését.⁵⁸

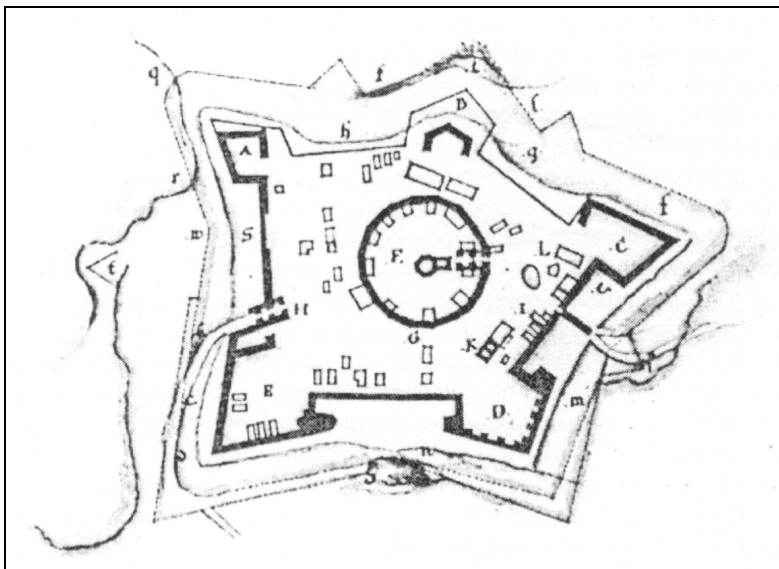
Claudius Roussel (1580-1584)⁵⁹ és Rákóczi Zsigmond (1584-1587)⁶⁰ szendrői főkapitányok későbbi pályafutása példázta, hogy ez idő tájt a korántsem jelentéktelen vár irányítása kedvező lehetőségeket nyitott meg a további emelkedéshez. Apró adat a Német város topográfiajához, hogy Rákóczi 1584-ben elfoglalta, s a királyi parancs ellenére sem szívesen adta át élelmezésügyi célokra a kapitányi házat, melyet elődje, Claudius Roussel emeltetett a várban.⁶¹

Úgy tűnik, a Révay-féle jelentés megállapításait és javaslatait a királyi udvar elfogadta, s rövidesen megindult a Felső vár kiépítése. Erre utal, hogy Cristoforo Stella egri építész székhelyét 1590-ben Egerből Szendrőre tette át.⁶² Az új vár építéséről már 1590 tavaszán szó esik.⁶³ A Felső vár építésére utal Sáros vármegyének 1592-es 200 Ft-os befizetése is, melyet „az új szendrői vár erősítésére és építésére” adtak.⁶⁴ A vár tervezői között Cristoforo Stellát az említett jelentéshez csatolt rajza miatt mindenképpen az első hely illeti meg, azt azonban egyelőre nem tudjuk, hogy Stella 1596-ban, Eger ostromakor bekövetkezett haláláig mennyi készült el az immár harmadik szendrői várból. A falak és a bástyák alapjai már elkészültek, amikor Fülek és más közeli várak visszafoglalása után a munkát félbeszakították.⁶⁵

A Felső vár ásatása során előkerült, s e lelőhelyen a legkorábbi típusokhoz sorolható kályhacsempékhez (4. kép) hasonló, azokkal szinte egyező kályhacsempékből Egerben talán már az 1570-es években, de bizonyosan 1596 előtt épült fel fűtőalkalmatosság. Bár a kályhacsempék motívumai közismerten hosszú életűek, a nagyfokú hasonlóság a két lelőhely leletcsoportjainak közel egykorú készítését tételezi. Elvileg nem zárható ki az sem, hogy egy másutt korábban felállított, majd lebontott kályha elemeit újbóli felhasználás céljából, utólag szállították fel a Felső várba, ám amíg ezt adatokkal alátámasztani nem lehet, kézenfekvőbb a csempecsoportot a Felső vár legkorábbi kályháinak maradványaival azonosítani, s a XVI-XVII. század fordulójára keltezni.⁶⁶

4. kép: Kályhacsempe a Felső vár ásatásából, XVI. sz. vége

5. kép: A Felső vár alaprajza, 1658 (Kisari Balla 2000. 471 nyomán)

A vár kb. 1,2 hektáron terült el, öt bástyája volt (5. kép). Alaprajzának szabálytalanságát elsősorban a terepadottságoknak tulajdoníthatjuk. A várudvar közepén 55 m átmérőjű, jelenleg kb. 4 méter magas domb emelkedik. E dombot az eredeti terepszint lefaragásával, illetve kisebb mértékű feltöltésével alakították ki, és sokszögű, övpárkánnyal ellátott, 220 cm vastagságú falazattal vették körül. E belső várba a nyugati oldalon nyílt feljárát. Kapujához középre nyúló emeletes épületrész csatlakozott, mely a belső vár közepén álló háromemeletes toronyhoz kapcsolódott. E torony sátoztetjét a hitelesnek tekinthető ábrázolások szerint 1639 és 1664 között cserélték barokkos hagymakupolára. Az átépítés időpontja feltehetően az 1645-ös ostrom utánra, legvalószínűbben 1656-ra tehető.⁶⁷ E toronyban őrizték a löport, a hozzá kapcsolódó épület, mint a vár legszilárdabb, az ásatási leletek szerint kúpcserépekkel fedett és üvegablakokkal ellátott építménye, a tiszteknek adhatott szállást. Ezt valószínűsíti az is, hogy itt a várudvar leleteihez képest nagyobb arányban kerültek elő üveg- és fajansztárgyak töredékei. Mivel az e helyen nyitott kutatóárkokban mázatlan kályhacsempék nem bukkantak napvilágra, az itt álló kályhák is magasabb – ám korántsem kiemelkedő – színvonalat képviseltek. Kemény János, akit I. Rákóczi György Esterházy Miklós nádorhoz küldött tárgyalásra, 1644 májusában feltehetően a toronyhoz kapcsolódó emeletes épület ablakából láthatta a német sereg csapatmozgásait.⁶⁸ A XVII. század második feléből származó ábrázolás sze-

rint a sokszögletű falazathoz belülről ágyúállások csatlakoztak. Az ábrázolás tanúsága szerint ezek az ágyúállások elsősorban fából készülhettek. A belső várban lehetett a várkáporna is, s ha hihetünk egy, a XVII-XVIII. század fordulója táján készített röplapnak, akkor az a kaputól délre helyezkedhetett el. Az előkerült leletanyag alapján a belső vár legfeljebb néhány évvel előzhetette meg a fő védőöv kiépültét, s könnyen lehet, hogy egységes terv alapján készült az ötbástyás falóvvel. A belső vár létrejöttének okát elsősorban a terep meglévő adottságainak kihasználásában kereshetjük, de aligha állhatott távol a vár tervezőjétől a teoretikus építészeti munkák ideális városában gyakorta felbukkanó központi torony gondolata. Magas ágyúállás (igaz, torony nélkül) Egerben is épült, még ha nem is a század végén. A fő védőöv eltérő méretű és szerkezetű bástyái sem utalnak feltétlenül építésük eltérő korára. A Várhegy meredek déli és nyugati oldalán a tervező elegendőnek tarthatott kevesebb munkával kivitelezhető, kisebb méretű, fül nélküli bástyákat is. Az északi oldalon, ahonnan az ostromlók rohama elsősorban várható volt, sokkal erőteljesebb védműveket alakítottak ki. Az ide helyezett két fülesbástya közül a nyugatabbi (Korláth-bástya) nyitott, süllyesztett oldalazó ágyúállásokkal rendelkezett, míg a keleti boltozott kazamatafolyosójával a vár legerősebb bástyája volt. A bástyákat és az ezeket összekapcsoló kötőgátakat tört mészkövből, helyben öntött technikával készítették. A vár egyetlen kapuját, mely lovasok és szekerek számára is járható volt, visszavonták a rohamnak kitett északi oldalról, s a kapubástyát megkerülő út végére, a keleti oldalra helyezték.

A Tizenöt éves háború mozgalmas éveket hozott Szendrő számára is. Eger várának elestével az Oszmán Birodalom határa még közelebb került Szendrőhöz, s a törökök és tatár segédcsapataik fosztogatásait az 1598 januárjában kinevezett⁶⁹ Johannes Rottal főkapitány által toborzott hajdúk kísérelték meg megakadályozni.⁷⁰ Az országgyűlés a XVII. század elején is szorgalmazta Szendrő építését: 1604 elején az erődítéshez Sáros és Szepes vármegye ingyenmunkáját rendelte.⁷¹ 1604. október 30-án, miután Bocskai hadai Kassát bevették, a Németh Balázs által vezetett hajdúk pár napos éheztetés után megadásra kényszerítették a szendrői várórségét. A katonák vallomásai szerint a várban állomásozó 180 fős őrségből csupán 23-an tartózkodtak a szendrői hegyen, s feljebbvalóik „lent a várban határoztak”⁷². Ezek szerint a vár lényegesebb eleme még a Bocskai-felkelés idejében is az Alsó vár, illetve a Német város lehetett. Az árok vizének említett elvezetése is csak a völgyben elhelyezkedő erődítmények ellen lehetett hatékony. Basta csapatai november 28-án Edelénynél megverték Bocskai hadait, s másnap az elhagyott szendrői vár a császáriak kezére jutott. Basta 300 gyalogot és egy kompánia lovast helyezett ide.⁷³ Császári kézen volt a vár 1605 áprilisáig, amikor Rhédey visszaszerezte Bocskai számára.⁷⁴ Bocskai ezután

haláláig uralta Szendrőt; a vár, több más erősséggel egyetemben, 1607. február 23-án ismerte el újból Rudolf császár fennhatóságát.⁷⁵

Az 1608-as várvizsgálat jelentéséből értesülünk első ízben arról, hogy Szendrőn három vár áll: az Újvár, Bebek vára és a Földvár (azaz német vár)⁷⁶. A fentebb már ismertetett elgondolás szerint Újvár alatt az 1588 után építeni kezdett Felső várat kell értenünk, Bebek váraként a középkori eredetű Alsó várat jelölték meg, míg a Földvár a főként 1578-1582 között épített, később Német városnak nevezett erődítés.

A vizsgálóbiztosok szerint *„Az hegyen való vár olyan, kiben lövészszer szám vagyon és őrizők is porkolábbal tartatnak benne. Ezt az várat kezdték volt építeni és nagyobbban fundálni, melynek most is minden fundamentoma megvagyon és bástyájának is jobb részét kövel igen szépen megrakták. Mely épületet hogyha véghözvitték volna, hát Magyarországbán egyik erős végház lótt volna ez főképp Eger ellen, és ebből az helyből oltalmazhatták volna meg a Tiszán innen való földet. Mert ez oly hely lehetne, ha megépítenék, hogy három Egernél is erősebb volna. Ennek pedig az építése igen könnyű móddal lehetne; mert mind fővénye, fája, mesze, köve helyben vagyon. Azért fölötte szükséges, hogy ez megépíttessék”* A Felső vár tehát korántsem állt még készen 1608-ban. Elképzelhető, hogy őrsege ekkor még, míg a külső falöv ki nem épült, csak a központi torony körüli belső várban állomásozott.

A *„Második vár, melyet Bebek várának neveznek szintén az alsó oldalában vagyon az felső várnak, kit most legfőbb erősségnek tartunk itt, kiben az derekas lövő szer szám és egyéb muníció tartatik. Oly hely azért ez és erősség, hogy az felső vár nélkül igen semmi, hogyha az meg nem építetik. Minekelötte az felső vár megépítteték, szükséges, hogy ez az Bebek vára jobban megerősíttessék két kisebb bástyával, árok tisztításával és a benne levő romladozott házak újításával, bótozásával és sindelyezésével, hogy élésnek való hely lehetne és több ember lakhatna benne. És könnyű költséggel megkészülhetne, mivel minden építésre való eszközök helyben vagynak”* A várvizsgálók szerint tehát a XVII. század elején az erődítésrendszer leg-erősebb eleme az Alsó vár volt. E jegyzőkönyv is rámutat azonban arra, hogy a Felső vár nélkül az Alsó vár csupán rövid ideig védhető. Korszerűsítését kívánatosnak tartották, bár az említett két kisméretű bástya felépítése sem tehetné alkalmassá komolyabb ostrom visszaverésére az elavult és meg-
lehetősen kedvezőtlen helyen épült erődítményt.

„Az harmadik vár, melyet német várnak is hívnak, oly alkalmatlan helyen építetett, hogy ellenséget ember meg nem várhatna benne, ki meg is próbáltatott az elmúlt esztendőben. Azért szükség, hogy az huszárvárosa felől való töltése levonattassék és a huszárvároshoz foglaltassék palánkkal, hogy ez is huszárvár legyen, ez okért, hogyha ellenség találkoznék, bele ne

szállhasson és az több helyeknek ártalmokra ne lehessen.” A német vár rosszul kiválasztott elhelyezkedése tehát hátrányos helyzetbe hozhatta volna a várvédőket. A jelentés nem látott módot a védhetőség javítására, ezért inkább azt javasolták, hogy szüntessék meg a német várat mint önálló erősséget. Ha az Alsó várhoz kapcsolódó huszárvárhoz csatolták volna az egykori német várat, akkor azt nemcsak a távolabbi Felső várból, hanem az Alsó vár irányából is tűz alatt lehetett volna tartani, s így az ostromlók nem használhatták volna a másik két erődítmény elleni további támadásra.

Szendrő erősödését, s talán a folytatódó építkezéseket is jelzi, hogy az egri káptalan és püspökség javait, melyek eddig az ónodi várnak hajtottak hasznot, a szepesi kamara Szendrőhöz rendelte.⁷⁷ 1613-ban Sáros, Szepes és Gömör megyék feladata volt Szendrő építése.⁷⁸ Melith Péter 1616-os várvizsgálata során megállapította, hogy a kapitány az Alsó várat építteti, pedig inkább a Felső várat kellene építtetnie. A Felső vár falainak követ az árkokból lehetne kitermelni, s az építéshez szükséges meszet és fát sem kellene a távolból szállítani. Javaslatot tesz a város körülkerítésének örökösen ismétlődő gondjának megoldására is: a lakosság saját udvarának szélességében saját maga építse fel, s így egy év alatt a kapukig el lehetne a fallal jutni. A várhoz legalább 200 gyalogot és 200 lovas tart kívánatosnak.⁷⁹

Bizonyára nem véletlenül őrzi a Felső vár északnyugati, második legnagyobb bástyája Korláth István nevét. Korláth, aki korábban (1602-3-ban) alkapitányként⁸⁰, később főkapitányként⁸¹ szolgált Szendrőn, sokat tehetett az építkezések folytatásáért: 1616 májusában Forgách Zsigmond országbíró és a szendrői kapitány sürgetésére szavazta meg Borsod megye, hogy a szendrői járás minden két portája 1-1 kocsi köteles 1 heti munkára Szendrő építésére küldeni.⁸² Két év múlva az egyik borsodi járás szolgáltatása portánként 4 palánkfa, 1 kocsi vessző, 2 gyalogmunkás.⁸³

Hiába erősítették meg a palánkot, hiába építkeztek mind a Felső, mind az Alsó váron, mikor 1619 szeptemberében Bethlen Gábor erdélyi fejedelem hadai megtámadták Felső-Magyarországot, Szendrő ellenállás nélkül meghódolt.⁸⁴ November végén Homonnai György Lengyelország felől betörő diverziós serege elpusztította ugyan Szendrő környékét, de a várat nem tudta bevenni.⁸⁵ Az 1621. utolsó napján megkötött, s néhány nap múlva megerősített nikolsburgi béke értelmében Bethlennek Szendrőt át kellett adnia a Habsburgoknak, annak ellenére, hogy Borsod megyét élete végéig megtarthatta.⁸⁶ A következő év szeptember 21-én azonban Bethlen második hadjáratának sem állt Szendrő ellen, s így a fejedelem 1625 elejéig ismét a vár ura volt.⁸⁷ Feltehetően az erdélyi fejedelem szendrői uralmát, vagy legalábbis az erdélyi hatalom jelentős befolyását jelzik az egyelőre sajnos csak töredékesen előkerült stilizált Bethlen-címert ábrázoló kályhacsempék.

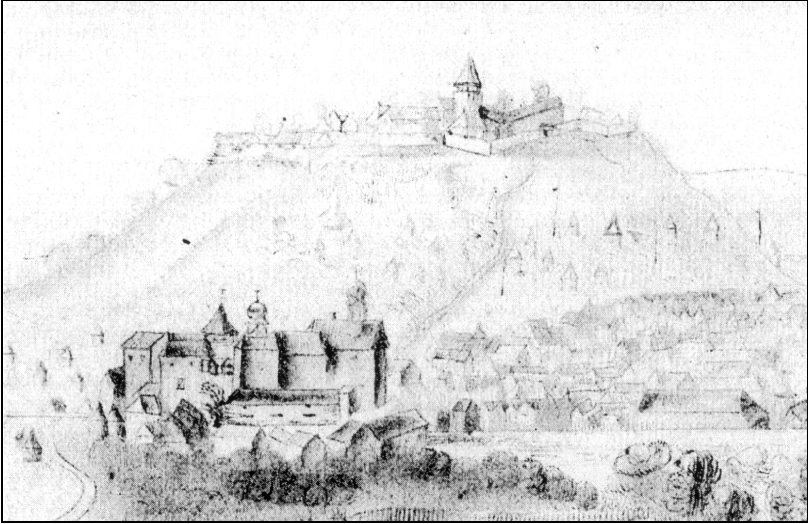
Roskoványi László alkapitány 1623 júliusában a várak elhanyagoltságát panaszolta Széchy György felsőmagyarországi főkapitánynak: az ágyúállások, valamint a falak tetejére helyezett, földdel töltött kasok sem a Felső, sem az Alsó várban nem voltak megfelelő állapotban.⁸⁸ Ez év végén kelt a vár korábbi főkapitányának, alsókálosai Korláth Istvánnak végrendelete, melyben meghagyja, hogy testét a szendrői temetőben helyezték nyugalomra, és sírja fölé fakápolnát emeljenek, melyet ellenséges ostrom esetén könnyen lerombolhatnak.⁸⁹ Mivel ostrom esetén a kápolna a védők számára hátrányt jelentett, feltehető, hogy a temető már ekkor a Felső vár közelében, a hegy oldalában volt. 1625-ben visszakerült a vár a Habsburg kormányzat kezébe; márciusban már Osgyáni Bakos István a főkapitány.⁹⁰

A XVI-XVII. században rendszeresen katonai, igazgatási és építészeti szakértőkből álló bizottságok ellenőrizték a végvárak állapotát: 1631 novemberében Tasy Gáspár és Franciscus Guyot de Montcour Johannes Landi fundator társaságában indultak Szendrő vizsgálatát is magában foglaló szemleútra.⁹¹ Egy év múlva Landi feljegyzéssel fordult Melith György és Bercsényi Imre szepesi kamarai biztosokhoz, melyben többek között leírta a Szendrőben uralkodó állapotokat is; két éve rendelkezésre áll kő, mész és 800 Ft készpénz, mely elegendő lett volna egy megkezdett bástya befejezéséhez, de a főkapitány mindent saját építkezésére fordított.⁹² Ezek szerint Szendrőn félbemaradt bástya állhatott valahol az 1630-as években. A leírásból nem derül ki, de feltehető, hogy nem a stratégiaileg jelentéktelen Alsó várra, hanem a Felső várra vonatkozik a leírás. Alább az 1660-as évek ábrázolásain látni fogjuk, hogy a felső vár kiépítése még a XVII. század második felére is áthúzódott.

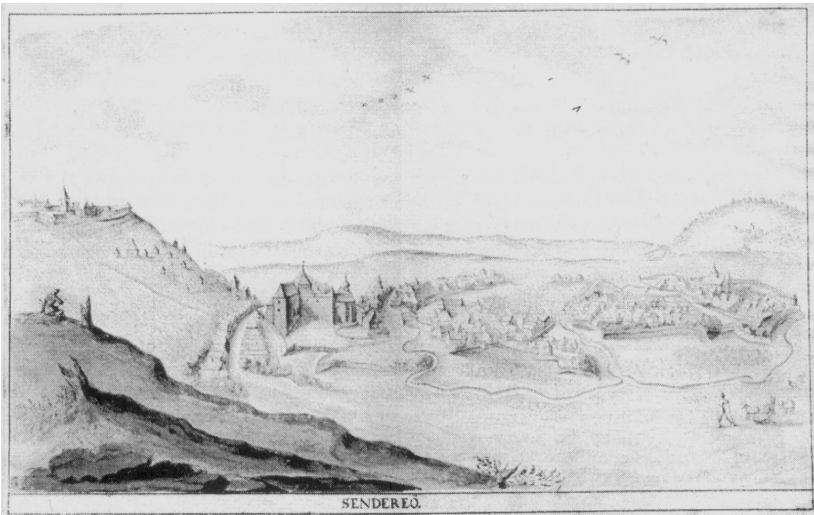
Borsod vármegye követe az 1634-es országgyűlésen azt kívánta, hogy a 500 gyalogos és 500 lovas állomásozzék Szendrőben, a vár építésének költségeire pedig küldjenek pénzt.⁹³

1639 őszén Johann Le Dentu hadmérnök járta be a felsőmagyarországi várakat. A szemlézett várakat lerajzolta, s e rajzok nemcsak a következő fél évszázad várábrázolásainak képezte – gyakran félreértelmezett, eltorzított – kiindulópontjait, hanem a modern történeti kutatásnak is fontos forrásai. Szendrőről két rajz is készült: az egyik nyugatról, a másik északról (6–7. kép). A Felső vár mindkét rajzon távoli, apró foltocskának mutatkozik, ám az kiderül az ábrázolásról, hogy a központi torony és a bástyás falöv már állt ekkor. A bástyákkal megerősített alsó vár tűnik fel leghatározottabban a kép középső részén. Jól látszik a Bódva ágai által szétszabdalt település, melynek keleti részében sejtjük az ekkor már bizonyára polgári lakosság által használt német várost.⁹⁴

6. kép: Johann Le Dentu rajza Szendrőről. 1639 (MNM MTKCS)

7. kép: Johann Le Dentu rajza Szendrőről (MNM MTKCS)

I. Rákóczi György fejedelem felvidéki hadjárata idején Szendrő ismét országos jelentőségű események sodrába került. A fejedelem 1644 március 29-én kerítette Szendrőt hatalmába⁹⁵. Május 18-án azonban a császári hadak Christoph Puchheim és Esterházy Miklós vezetésével visszafoglalták⁹⁶ és erős őrséget helyeztek el benne. Rákóczi ellentámadása során a vár őrsége ellenállt. Huszár Mátyás vezette Szendrő ostromát, ami elsősorban csupán az erősség körbezárására korlátozódott.⁹⁷ Az újjászervezett császári sereg elől az erdélyiek visszahúzódtak, és 1644. szeptember 5-én Szendrő ostromáról is letettek. Götz fővezér csapatai két nappal később érték el a várat. Október elején a Gömörbe vonuló Götz serege ismét Szendrőben járt.⁹⁸

Szendrőt 1645 kora tavaszán Gyulai Ferenc és Gaudi András vezetésével ismét körülzárták a hajdúkból, magyar, német és székely gyalogosokból, valamint erős tűzérségből álló erdélyi egységek.⁹⁹ Az Alsó várat a támadók elfoglalták¹⁰⁰, de a Felső vár ellenállt. Rákóczi kiváló tűzérsege éjjel-nappal lőtte a Felső vár falait, és szinte földig rombolta a röviddel azelőtt kiépített keleti bástya egyik szárnyát¹⁰¹ (nyilván a Várhegy lankásabb oldala felé néző északkeleti Kapu- avagy Szent Gábor bástya északi és nyugati oldaláról van szó).

Komis Zsigmondnak Rákóczihoz írott leveléből¹⁰² kitérnek, hogy a „két innesső” bástya közti kötőgáton is rést törtek, s júniusban az ostromlók már azon munkálkodtak, hogy a roham előtt a kötőgátat pásztázó kazamaták ágyúit elnémítsák. Mivel a későbbi alaprajzi felmérésekből ismert, hogy kazamatája csak az északkeleti bástyának volt, az északnyugati fülesbástyának pedig a korabeli szóhasználat szerint szintén kazamataként megjelölhető ágyúkamrái voltak, az ostrom elsősorban a Felső vár északi oldalára összpontosulhatott. Ennek oka bizonyára az volt, hogy a Várhegynek ez az oldala a legkevésbé meredek, így rohamra ez az irány tűnhetett a legalkalmasabbnak. Komisék azt tervezték, hogy rohammal elfoglalják a két bástyát, s az ostromlottakat a belső várba üzik. Mivel a vár kútja az északkeleti bástya előterében volt, ez is az erdélyiek kezére került volna, és a császári katonaság víz híján aligha tarthatta volna magát sokáig. A város felőli bástyáról (ez a nyugati oldalon álló Sáros-bástya lehetett) Komis úgy vélekedett, hogy alacsony falai létrákon megmászhatók. A levélben Földbástyaként említett negyedik bástya vagy a később Császári-bástyának nevezett délkeleti, vagy a később Szent Mihály-bástyának nevezett déli bástya lehetett.¹⁰³ A terepadottságok miatt az utóbbi ostromlása tűnhetett kivihetőnek. Komis úgy tudta, hogy ezt a bástyát a várvédők a udvar felől elrekesztették, hogy ha az ostromlók elfoglalnák, az erősség többi része még védhető legyen.

Az erdélyiek már a rohamot fontolgatták, midőn elfogtak egy, az ostromlott várból Murányba levelet eljuttatni készülő német muskétást.¹⁰⁴ A levélből és a fogoly vallomásából az erdélyiek megtudták, hogy a német ka-

pitány felkészült a rohamra: a résen belül árkokat ásott, melyeket puska-
poros hordókkal töltetett fel, tetejüket pedig álcázta. Azt tervezte, hogy a
várba rontó erdélyieket biztos fedezékbe vonulva robbantatja fel. Bár Gaudi
és mások mindezt csak megtévesztő hadicselnek tartották, a fejedelem nem
akart kockáztatni, s a rohamot nem rendelte el. Götz és Puchheim gróf fel-
mentő csapatai megtámadták az ostromlókat, és megszalasztván az erdélyi-
eket, az ostromzárát az utolsó pillanatban feloldották¹⁰⁵, Rákóczi ugyanis
1645. június 12-én kelt levelében azt írta Lorántffy Zsuzsannának, hogy egy
héten belül a várat kevés véráldozat árán elfoglalhatták volna.¹⁰⁶

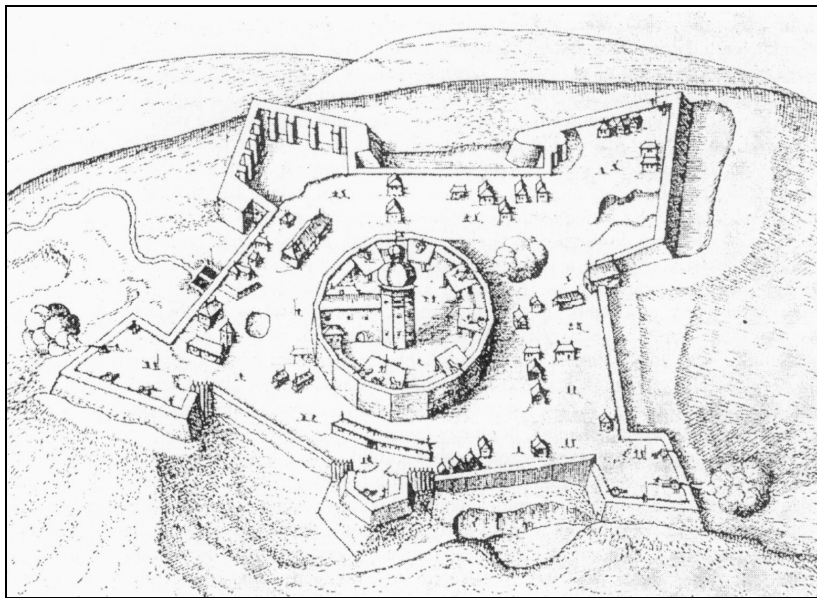
Az ostrom után Esterházy nádor által kinevezett¹⁰⁷, korábban (1639-
ben) alkapitányként szolgáló¹⁰⁸ Móré István az erdélyi ostrom szomorú kö-
vetkezményeit panaszolta Borsod vármegyének: „*ez az becsületes végház,
az ki ez felsőmagyarországi végházak metropolisa vala, annyira elromlott
és elpusztult minden erejében és épületiben s mind lakosiban, hogy nem
hogy országot oltalmazhatna, de az maga oltalmára is minden bizonynyal
erőtelen és elégtelen.*”¹⁰⁹

1652-ben a császári hadvezetés kimutatása szerint Szendrőn 86 német
gyalogos, 103 hajdú, 557 huszár, 10 tüzér és 4 rendkívüli besorolású katona
állomásozott. Havi zsoldjuk 3077 Ft-t tett ki.¹¹⁰ Ez a legénység magasan a
legerősebb volt a felső-magyarországi végházak között: Ónod őrsége alig
fele ennyibe került, s még Kassán is csupán havi 2000 Ft zsoldot fizettek
ki.¹¹¹ 1660-ban a legénységi keret szerint 100 karabélyos, 200 huszár, 200
magyar darabont, 400 német gyalogos védte Szendrőt. Havi zsoldjuk 6909
Ft lett volna, ha a létszámhiány miatt nem kellene számukat alacsonyabbnak
vélni.¹¹² Szintén 1660-as adatok szerint a magyar lovas hadnép 200 veterán
huszárból, 128 újonc huszárból állt, akiket a főkapitány, a vicckapitány és 2
tiszt (*ductor*) vezetett. A 107 fős magyar gyalogságot 12 tizedes alatt három
szakaszba szervezték, ennek megfelelően 3-3 ductort, zászlótartót és dobost
találunk a seregben, a fentiekén kívül a várban szolgált még egy börtönőr,
egy óramester, egy porkoláb valamint egy viceporkoláb.¹¹³ Az óramester je-
lenléte arra enged következtetni, hogy a várban ekkor már (bizonyára a
központi toronyba szerelt) óra is működött.¹¹⁴

1658-ból ismerjük a Felső vár első felmérését, melyen már jelezték a
déli oldal átépítésének tervét¹¹⁵ (5. kép). A délkeleti bástyát Császári bász-
tyának, a délit Szent Mihály bástyának nevezték. A nyugati bástyát Sáros-
bástyának hívták ekkor, s ezt a nevet a vár fennállásának végéig csakúgy
megőrizte, mint az északnyugati oldalon emelt Korláth-bástya. Az északke-
leti oldalon elhelyezkedő kapubástyát Szent Gábor arkangyalról nevezték
el.¹¹⁶ Magas épületeket, tornyokat már a középkorban is gyakran ajánlottak
az arkangyalok védelmébe; a császárról nevet kapó bástya – bár másutt ko-

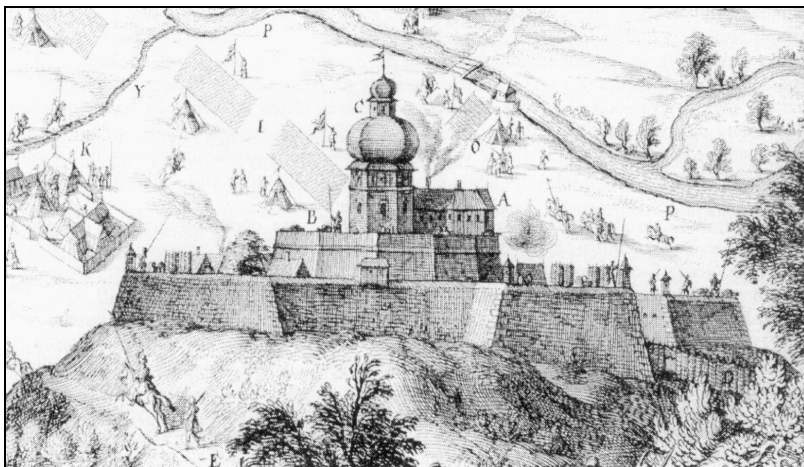
rábban is gyakori e bástya-név – talán a megerősödő központosítási törekvések propagálásának eszköze volt.

1661. augusztus 12. táján Montecuccoli tábornok Szendrőbe érkezett 20000 emberrel.¹¹⁷ Ekkoriban készülhetett a szendrői várnak a herzenburgi apátsági könyvtárban fennmaradt egyik katonai felmérése, míg egy ugyanitt fennmaradt másik alaprajz egy évvel későbbi évszámot visel.¹¹⁸ Ez a rajz többé-kevésbé megegyezik az 1658-as felméréssel, s mindkét alaprajz megbízható pontossággal tájékoztat nemcsak a falak vonalvezetéséről, hanem – az eddigi feltárások szerint – a várbelső épületeiről is. Az ásátások során előkerült leletanyag keltezéséhez ad támpontot az 1658-as és az 1661-es felmérések között felfedezhető apró eltérés, ugyanis a korábbi rajzon még nem tüntették fel a kapubejárón átvezető út folytatásában emelt, a keleti várudvar többi házacsckájától eltérően nem észak-déli tájolású épületet. A vár déli oldalának előrehaladottabb, de még nem teljes kiépítése miatt 1662 és 1670 közé kell kelteznünk Szendrő felső várának Takáts Sándor által, jelzetek nélkül közölt távlati rajzát. (8. kép)¹¹⁹ A nézeti rajz olyan mértékben egyezik a fentebb bemutatott alaprajzokkal, hogy fel kell tételeznünk, hogy egy felmérési rajz alapján készült.

8. kép: A Felső vár madártávlati rajza (Takáts 1915 nyomán)

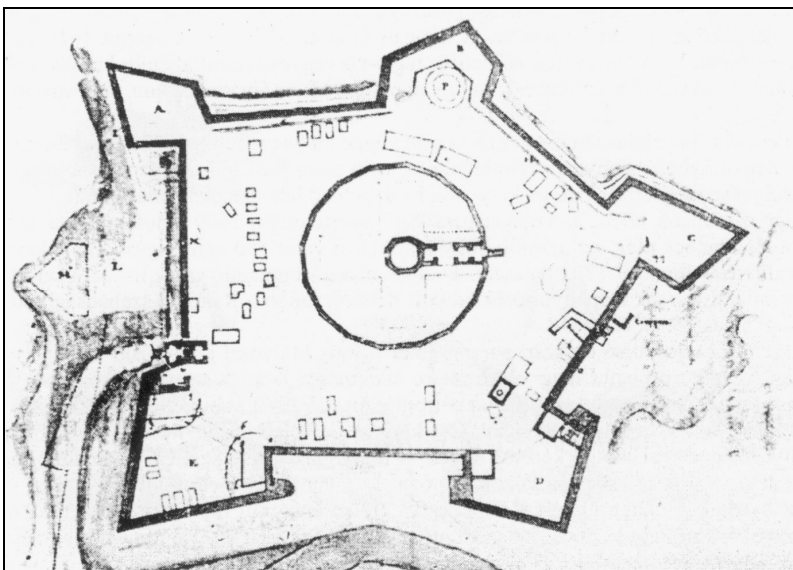
A három alaprajzból és a nézeti rajzból kitűnik, hogy a keleti várudvaron észak-déli tájolásban, a várfallal párhuzamosan épültek fel a legénységi szállások. Csupán a kapuépítmény melletti téglalap alaprajzú épület alkalmazkodott a várfalhoz képest ferde tengelyű kapu vonalához. A déli várudvaron további apró építmények sorakoztak és két nagyobb, a nézeti ábrázolás szerint közös tető alá fogott, bizonyára a többitől eltérő funkciójú épület. A vár északi részén nemcsak a várudvaron, hanem az északkeleti kapuvédő fülesbástya tetején is apró házacskák helyezkedtek el. A nyugati várudvaron szilárdabb anyagú épületeket is jelölnek: a Sáros-bástya torkánál állt az élelmezési raktár, valamint a nézeti rajz szerint egy kisebb torony és kissé északabbra a kútház is. Jelölnek továbbá egy amorf gödröt (vízgyűjtő?), mely jelenleg is kivehető a terepen. Az északnyugati fülesbástya (Korláth-bástya) befelé nyúló támpilléreit ez az ábra is feltünteti. Amint ez a nézeti rajzból érthetővé válik, a bástya belsejének feltöltése ekkor még nem fejeződött be. A vár nyugati oldalán gyalogkapu nyílt az Alsó vár felé. A kapuhoz vezető feljártót északról az Alsó várat a Felső várral összekötő palánk védte. A vár déli oldalának átépítése a felmérés idején folyamatban volt. Említésre méltó, hogy a korábban Szent Mihály bástyaként említett déli bástyát az 1662-es felmérésen Wesselényi-bástyának nevezik. Ez az elnevezés bizonyára az uradalmat zálogként birtokló Wesselényi Ferenc fiára, Lászlóra utal, aki Szendrő főkapitánya volt legkésőbb 1663-tól 1669-ig.¹²⁰

9. kép: A Felső vár északról. 1664 (MNM MTKCS)

Az 1664-es török hadjárat hatására Wesselényi Ferenc nádor elrendelte a csapatok összegyűjtését. A szendrői hadimustrán kb. 5000 fő vett részt.¹²¹ Az eseményt rajzon örökítette meg Georg Sicha hadmérnök, s az ez alapján Caspar Merian által készített rézmetszet sarkában a szendrői Felső vár egyik leghitelesebb ábrázolását találhatjuk.¹²² (9. kép) Az ábrázolás nemcsak a belső várat és a központi épületkomplexumot mutatja be realiztikusan, hanem a bástyák mögül kibukkanó kéményes házikók, a bástyákon felállított fonott kasok és őrhelyek, valamint a felső és alsó várat összekötő fonott palánk részletei is valóságúnak tűnnek.

Az 1660-as években a felső várat németek, az alsót magyar katonák vigyázták. A város palánkjá elkésérítő állapotba juthatott, mert Wesselényi László főkapitány kétségbeesve kérte Csáky Ferenc felsőmagyarországi főkapitányt „írjon a megyéknek, hogy építő mestereket küldvén, még télen, az jó úton hordhassák az palánkfáját, vesszejét és Isten adván békességesen megérniök az kikeletet, mindjárt munkához foghassanak”. A palánk oly rossz, hogy a főkapitány azt jegyezte fel, hogy „csak az jó Isten tudgya, mikép fódózgattam a lukakot”.¹²³

10. kép: A Felső vár alaprajza, 1670 (Gerő 1955, 394 nyomán)

A Felső vár korszerűsítése utáni állapotot tükröz az az alaprajz, melyet 1670-re keltezett Gerő László (10. kép)¹²⁴. A Wesselényi-bástyát ismét

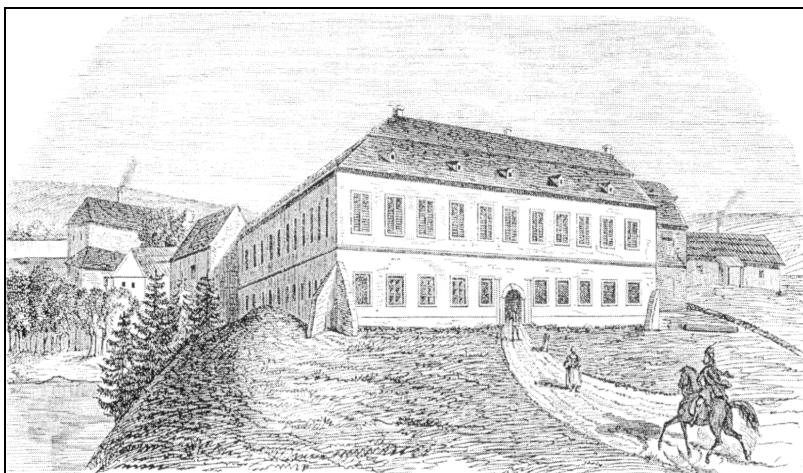
Szent Mihály bástyának nevezték, a korábbi alaprajzokhoz képest lényegesebb különbség azonban, hogy a déli kötőgátak és bástyák átépítése már befejeződött. A keleti várudvaron újabb házacskákat emeltek, s megváltozott a Sáros-bástyától keletre elhelyezkedő udvar beépítése is. A nyugati gyalogkapu mellett lépcsőfeljárót létesítettek, s az ágyúkamrák jelölése miatt valószínűsíthetjük, hogy a Korláth-bástya feltöltése is elkészült.

A korabeli felmérések és a felső várban végzett ásások alapján úgy tűnik, hogy az 1660-as években fejeződött be a felső vár kiépítése. A vár déli oldalát áttervezték, a déli és a délkeleti bástyát jelentősen megnagyobbitották. A déli oldal korábbi palánkfalát kőfállal váltották fel. A vár keleti udvarán nyitott kutatószelvények azt tanúsították, hogy korábbi szeméttörmelék és egyelőre alig értelmezhető cölöpös építmények helyén a XVII. század közepe táján épülhettek fel a legénység lakhelyeként szolgáló házacskák.¹²⁵ A házikók földbe mélyülő alapozás nélkül épültek; bizonyára fából készült felmenő falukat kötőanyag nélkül egymás mellé helyeztek kövekre helyezték. Fűtésüket agyagba rakott kőalapra felépített, kályhacsempékkel burkolt tűzhelyekkel oldották meg. E tűzhelyek egy része feltehetően félig zárttüzelőjű lehetett, azaz az erdélyi „cserepesekhez” hasonlóan átmenetet alkottak a kandallók és a cserépkályhák között. A részben helyben maradt, összetört kályhacsempékről megállapítható volt, hogy nagy részüket többször újra felhasználták, tehát az igénytelen barakkok kályháit több korábbi, lebontott kályha maradványából állították össze. A csempéket vastag mészréteg borította, ami a különféle elemekből összerótt fűtőalkalmatlanságoknak egységesebb kinézetet biztosíthatott. Feltűnően sok kályhacsempé előlapjára domborítottak különböző mértékben stilizált kétfejű sasokat. A császári sas jelenléte, bármily kezdetleges is kivitele, nem lehet független e végvár királyi tulajdonától, hiszen például a dél-borsodi ónodi várból, mely a Rákóczi család birtokában volt, egyetlen kétfejű sasos kályhacsempét sem ismerünk. A nagy mennyiségben előkerült zsindeleyszegek igazolják, hogy a házacskákat faszindellyal fedték.

A magyar végvári katonaság redukciója során elbocsájtott, a Partiumban táborozó bujdosó katonák 1672 augusztus végén rövid időre Szendrőt és több más várat is elfoglaltak.¹²⁶ Szendrőben csupán a szinte védhetetlen alsó vár jutott kezükre, s a főkapitány, hogy a bujdosók hasonló akcióit megghiúsíthassa, 1672. szeptember 28-án a várost és az alsó várat felgyújtatta.¹²⁷ A Felső vár Thököly hadjáratai alatt is biztos támaszpont maradt a császárhű erők számára.

Mivel a Wesselényi-féle összeesküvés megtorlásakor a szendrői uradalom is visszakerült a kincstár kezelésébe, 1690-ben a szomolnoki rézbánya feléért, valamint Szomolnok, Stósz és Svedlér városok feléért gróf Csáky István szerezhetette meg. Csáky rövidesen építkezni kezdett új birtokán, s

nemcsak a szendrői melegvízű forrás fölé építetett már 1690-ben faragómolnárokkal fürdőházat, hanem 1694-ben megkezdte kastélyának kiépítését is. A Csáky-kastély az Alsó vár helyén, a jelenlegi Hősök tere északi oldalán épült fel, oly módon, hogy az új épületegyüttesbe a korábbi vár két bástyáját valamint körítőfalait is belefoglalták. Bár jelenleg e kastélynak is csupán romjai állnak, a XIX. században és a XX. század elején készült rajzok és fényképek alapján képet kaphatunk az egykori épületről (11. kép).¹²⁸ Két árkádos épületszárnya északról és nyugatról L alakban vette körül a kastély háromszögű belső udvarát, melyet délkeletről az egykori Alsó vár körítőfala zárt le. A kastély északi szárnyának külső fala az Alsó vár északi falára épült; alatta boltozott pince húzódtott, amelyen át a részben a mészkőbe vájt, részben karsztosodási folyamatok során természetes úton kialakult mélypincét lehetett megközelíteni. Északi szárnyának keleti végéhez az Alsó vár lebontástól megkímélt északkeleti bástyája, nyugati szárnyának déli sarkáéhoz pedig a mára teljesen elpusztult déli bástyája kapcsolódott. A kastély nyugati szárnya előtt az egykori vár megőrzött nyugati fala trapéz alakú külső udvart kerített le. A nyugati falat az ábrázolások szerint 1816 és 1861 között bontották le. Az emeletes, eredetileg téglakő vegyes falazattal épült kastély a XVIII. században, Csáky Antal építkezései során nyerhette el az ábrázolásokon ránk maradt formáját.¹²⁹

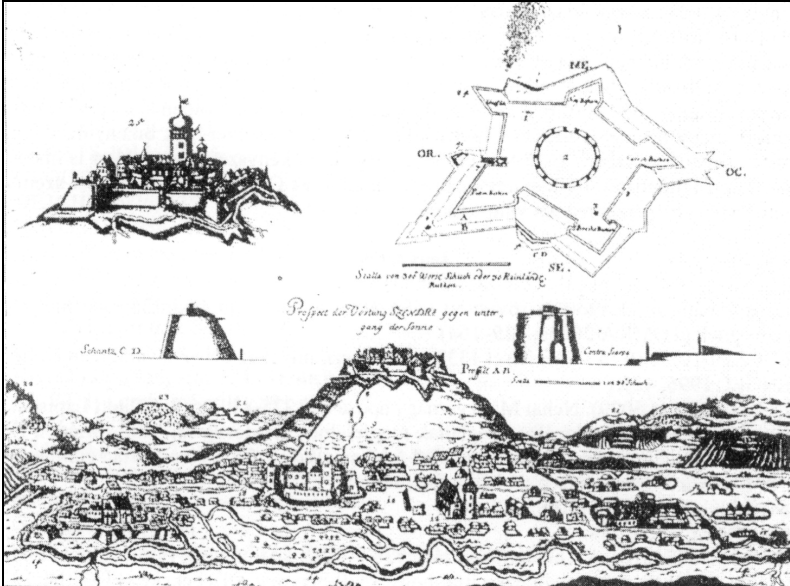
11. kép: Az Alsó vár helyére épített Csáky-kastély rajza (Luppa 1861, 220 nyomán)

A Felső vár pusztulása már a XVII. század végén megkezdődött. 1692. július 2-án villám csapott a nyolcszögű toronyba, s felrobbantotta az itt tá-

rott puskaport. A parancsnoki épületek olyan súlyosan megsérültek, hogy helyreállításuk helyett lebontásukat választották.¹³⁰

Talán a kurucok elleni harcokban betöltött szerepe miatt, 1699 januárjában és februárjában a Haditanács még azt ajánlja, hogy a szendrői várat 150 német gyalogos állomásoztatásával tartsák fenn.¹³¹ 1702 tavaszán azonban már a lebontandó várak listájára került¹³², s megsemmisítését csak a spanyol örökösödési háború, utóbb a Rákóczi-szabadságharc kitörése miatt halasztották el.

12. kép: Röplap Szendrő ostromáról (Hadtörténeti Intézet térképtára)

A szendrői vár utolsó császári parancsnoka Alfons Malvezzi gróf (1700-1704¹³³) 1703 júniusában sietve próbálta meg védekezésre alkalmasá tenni a szendrői erődítményt. Az alaprajzi felmérések szerint az 1703-as ostrom előtt, de 1670 után kellett elkészülniük a fő védőöv előtt elhelyezett védműveknek (12. kép). A délkeleti bástya nyak- és homloksfalától kiindulva cölöpsorral vették körbe a várat. A Sáros bástya elé szintén palánkfából épített koronaművet, a két fülesbástya közötti kötőgát és a kapubejáró elé földből készített pajzsgátakat emeltek. A kapufeljárót a kapubástya elé palánkfából felhúzott pajzsgáttal, kettős cölöpsorral és rönkfából készített alsó kapuépítménnyel fedezték.¹³⁴ Bár a vár messze elmaradt a XVIII. század eleji erődépítészet színvonalától, a kurucok ostromának így is sokáig ellen

tudott állni. Ocskay László és Ónodi János deák csapatai megrohanták és felégették a várost, a várat pedig ostromzár alá vonták. Malvezzi, látva helyzete tarthatatlanságát, tárgyalásokat kezdeményezett a vár feladásáról. II. Rákóczi Ferenc által megbízott Szentpéteri Imre borsodi főispán¹³⁵ és a várparancsnok hosszas alkudozás után, 1704. augusztus 23-án pecsételték meg a vár átadásáról szóló okmányt.¹³⁶

Az ágyúkat és egyéb hadfelszerelést tételes jegyzékben adták át a kurucoknak. A jegyzékből kiderül, hogy ekkor összesen 13 harcképes ágyú volt a bástyákon. 3-3 löveg állt a korábban Korláth-bástyának nevezett Breshe-bástyán, a Sáros-bástyán és a Scharfen Eck bástyán, míg a kapubástyára (Picken Bastion) és a korábban Wesselényi-bástyának is nevezett Új-bástyára csupán 2-2 jutott. A Sáros bástyán további három mozsárágyút helyeztek el, míg az egyetlen üzemképes „Haubitze”-ot a kapubástya kazamatájában állították fel. Négy seregbontó, többcsövű „orgona” is volt a várban, melyek közül kettő a Sáros bástyán, 1-1 a Scharfen Eck és Picken bástyákon nézett farkas szemet az ostromlókkal.¹³⁷

Mivel a vár stratégiai jelentőségét elveszítette, 1707. elején a fejedelem elhatározta lerombolását. A falak felrobbantását Lemaire francia hadmérnök végezte el ez év áprilisában, munkaerőről a vármegye gondoskodott.¹³⁸ A feltárások eddigi eredménye szerint legsúlyosabban a bástyák sarkai közelében rongálódtak meg a falak. A robbantás azonban nem pusztította el a kulcsfontosságú pontok közötti falszakaszokat. E falmaradványokat alighanem a helyi lakosok bontották el rövidesen, hogy építőanyaghoz jussanak. Kőfalak már a XX. század elején sem látszhattak, mert Szendrei¹³⁹ máskülönben bizonyára megemlítette volna azokat.

Szendrő Felső vára egyike volt azon kevés, ám annál meghatározóbb jelentőségű kora újkori erődítésünknek, melyek felépítésekor a középkori eredetű épületek toldozgatása helyett teljesen új létesítményt emeltek. Bár kezdetben a korszak több jelentős új erődítés éve megegyező módon vízi vár kiépítésével próbálkoztak, utóbb kénytelenek voltak a domborzat által nyújtott lehetőségek kihasználásával felépíteni az új erődöt. A domborzat és a rendelkezésre álló erőforrások szükségége azonban korlátokat is szabott: a déli oldal kisebb méretű bástyái csak aránytalanul nagy ráfordítással lettek volna bővíthetők. Az építkezés így is csak rendkívül vontatottan haladt előre, hisz az 1590 körül elkezdett védőöv végleges igényű kiépítésére csupán 1670 körülre került sor. Az európai összehasonlításban már építésekor elavult erődítmény a magyarországi háborúban elegendően korszerűnek bizonyult: ostromtüzéség csupán egy ízben, 1645-ben próbálta megadásra kényszeríteni, s ekkor is hiába. A várban folyó feltárásoktól újabb adatokat remélhetünk az Oszmán Birodalommal szemben felállított végvárrendszer anyagi valóságáról.

Jegyzet

A tanulmány módosított és rövidített változata a település monográfiájában megjelent szövegnek (TOMKA 2002a, 125-164).

- 1 FÜGEDI 1977, 197 a vár építését 1332 utánra teszi, mivel ez évben a várat nem említik.
- 2 ENGEL 1996, 425.
- 3 Zs II/1, 642 (nr. 5099). Néhai Máté várnagy apósa az 1275-84 között említett Lapispataki Vejtech volt. Ha az oklevélben foglaltak megfelelnek a valóságnak, akkor Máté a XIV. század elején, de legkésőbb a század első felében élt. Ez a bizonytalan említés egyben a szendrői várra vonatkozó legkorábbi nyom.
- 4 NOVÁKI-SÁNDORFI 1992, 49-50.
- 5 GYÖRFFY 1966, 784.
- 6 ENGEL 1977, 216. Az eladományozást 1387-1392 között tartja valószínűnek; Fügedi Csánki adatát tévesen értelmezve írta, hogy 1370-ben már a Bebekeké (FÜGEDI 1977, 197).
- 7 ENGEL 1996, 425.
- 8 Zs II/1, 389 (Nr. 3276).
- 9 CSÁNKI I., 164; BOROVSZKY 1908, 4 (DI. 16463.).
- 10 BOROVSZKY 1908, 5 (NRA fasc. 178 nr. 2; fase 214. nr.42).
- 11 SZALAY 1861, 29.
- 12 MIKÓ 1858, 18-19.
- 13 TAKÁTS 1922, 146-147.
- 14 LUKINICH 1918, 121: 1565; BOROVSZKY 1908, 6: 1566 tavasza.
- 15 SÖRÖS 1899, 614-615.
- 16 BOROVSZKY 1908, 6.
- 17 OL E 244/1462 fol.14r 1571.3.28. Ezzel szemben HÓVÁRI, 1987, 65-66 szerint 1569-ig tartott a szolgálata.
- 18 KAPOSSY 1956 II., 191, Nr. 172.
- 19 KAPOSSY 1956 II., 191, Nr. 180.
- 20 KAPOSSY 1956 II., 191, Nr. 183.
- 21 TAKÁTS 1922, 148.
- 22 KAPOSSY 1956 II., 192, Nr. 206.
- 23 KAPOSSY 1956 II., 196, Nr. 285.
- 24 DOMOKOS 2000, 34-35.
- 25 KAPOSSY 1956, II., 194. Nr. 250.; E 244/1462, 27.
- 26 KAPOSSY 1956, II., 195, Nr. 260.
- 27 DOMOKOS 2000, 83, 89.
- 28 KAPOSSY 1956, II., 195, Nr. 272; KAPOSSY 1956, II., 196, Nr. 282.
- 29 KAPOSSY 1956, II., 196, Nr. 282.
- 30 KAPOSSY 1956, II., 196, Nr. 288.
- 31 OL E 244/1462 f.131. (1572.7.22.)
- 32 KAPOSSY 1956, II., 196. Nr. 297.
- 33 KAPOSSY 1956, III., 318, Nr. 317.

- 34 TAKÁTS 1915-17, II, 83.; 1575.8.11. és 1575.10.14.
 35 TAKÁTS 1915-17, 26.
 36 GEŐCZE 1894, 668-690.
 37 DÉTSHY 1976, 575.
 38 KAPOSSY 1956, III., 322, Nr. 444.
 39 OL E 211, Lymbus, Ser II., 907.
 40 PÁLFFY 1995a, 70 (OL E 211, Lymbus, Ser II., 27).
 41 MÁRKUS 1899, 682-683; 1578 27. tc. 9 §.
 42 OL E 211, Lymbus, Ser II., 963.
 43 OL E 244/1464 f. 13 (1581.8.9.).
 44 KAPOSSY 1956, III., 324, Nr. 485.
 45 OL E 211, Lymbus. Ser II., 891-916.
 46 BOROVSZKY 1908 6-7.
 47 BÁRTFAI 1910, 270.
 48 PÁLFFY 1995a, 70 szerint 1577-től kezdődtek volna meg Ottavio Baldigara tervei szerint a Felső vár kiépítésének munkálatai.
 49 GEŐCZE 1894, 668.
 50 OL E 244, Liber copiales 1581-88, fol. 300-301 (1585.11.22).
 51 I-R 1894, 42; Annak, hogy 1588-ban még nem állt a Felső vár, ellentmondani látszik, hogy a Bebek-féle várat „inferius”-nak írják. Talán az egykor mellékelte, a Felső vár tervét is ábrázoló rajzon jelölték meg így a középkori eredetű várat?
 52 PÁLFFY 1995a, 70 (a szerző vélekedésével szemben szerintem az adat nem az új Felső várra, hanem a később Németvárosnak nevezett erődítésre vonatkozik)
 53 A gyűjtemény keletkezéséről: Kisari BALLA 1998, 3; Az alaprajzok: Kisari BALLA 1996, 51 és 92; Kisari BALLA 1998, 57 és 110.
 54 Hasonlóképpen terv maradt Nicolo Angelini 1570-es években készült rajza, mely Érsekújvárhoz és Károlyvároshoz hasonlóan szabályos hatbástyás erőd-ként képzelte el Szendrő kiépítését (BALOGH 1975, 106-107).
 55 A térképet közli: Nováki-Sándorfi 1992, 129.
 56 TAKÁTS 1908, 274; TAKÁTS 1922, 148; PÁLFFY 1995b, 155.
 57 PÁLFFY 1995a, 69.
 58 ACSÁDY 1888, 252.
 59 SZABÓ J. Gy. 1977, 126.
 60 SZABÓ J. Gy. 1977, 129; SZABÓ J. Gy. 1981. 27 és 5. jegyzet.
 61 OL E 244/1464, fol. 265. (1585.6.4.)
 62 SZABÓ J. Gy. 1981, 30.
 63 OL E 244/1465 f. 105. (1590.5.3.)
 64 BOROVSZKY 1908, 7.
 65 OL E 244/1466 f. 396. (1607.6.24.)
 66 E megállapítás maga után vonja az ún. Miskolci Mihály körbe tartozó kályha-csempék egy részének az eddig feltételezettnél későbbi keltezését. A témára egy későbbi tanulmányban kívánok visszatérni. Néhány adat: TOMKA 2002b (sajtó alatt).
 67 1656 augusztusában hagyta jóvá a Szepesi Kamara a szendrői vár kútjának és tornyának helyreállítását (OL E 249/85 (X 9229, 31504/477. felvétel)).
 68 KEMÉNY 1986, 193.

- 69 OL E 249/83 (X 9229, 31504/95. felvétel).
- 70 TOLDY 1857, 61; TAKÁTS 1908, 258.
- 71 MÁRKUS 1899, 946-947; 1604. évi 8. tc. 4. §.
- 72 GÖMÖRY 1895, 550-552.
- 73 VERESS 1913, II., 531, Nr. 1721; TOLDY 1857, 69.
- 74 MAKKAI 1985, 732.
- 75 LUKINICH 1918, 212-213.
- 76 TAKÁTS 1915-17, II., 26.
- 77 SZEDERKÉNYI 1891, 431.
- 78 MÁRKUS 1900, 100-101. (1613. évi 8 tc.)
- 79 BOROVSZKY 1908, 10.
- 80 BOROVSZKY 1908, 35.
- 81 BENDA 1972, 302, Nr. 57.
- 82 BOROVSZKY 1908, 10-11.
- 83 BOROVSZKY 1908, 11.
- 84 ANGYAL 1898, 232.; BOROVSZKY 1908, 11.; LUKINICH 1918, 259.
- 85 BOROVSZKY 1908, 11.
- 86 ANGYAL 1898, 338; LUKINICH 1918, 271.
- 87 ANGYAL 1898, 358.
- 88 TAKÁTS 1915-17, II., 124-125.
- 89 BOROVSZKY 1909, 332.
- 90 BOROVSZKY 1908, 11, 34; TAKÁTS 1908, 71-72 szerint osgyáni Bakos István 1627 után szendrői huszárcapitány volt.
- 91 DÉTSHY 1998, 228.
- 92 DÉTSHY 1998, 230.
- 93 BOROVSZKY 1909, 334.
- 94 Le Dentu rajzát közli: NOVÁKI-SÁNDORFI 1992, 128; A Magyar Nemzeti Múzeum Történeti Képcsarnokának grafikai anyagának áttekintésében Vajda László volt segítségemre. Szívességét ez úton is köszönöm.
- 95 BOROVSZKY 1908, 16.
- 96 CSEH-SZOMBATHY 1956, 67; R. VÁRKONYI 1985, 1710: április végére utal; BOROVSZKY 1908, 16 szerint erre csak júniusban került sor. Szalárdi János szerint a fejedelem kivonta őrségét Szendrőből, nem akarván sorsukat egy esetleges ostrom során kockáztatni, vagy azért, hogy seregében a gyalogosok száma növekedjék. (SZAKÁLY 1980, 221, 237).
- 97 CSEH-SZOMBATHY 1957a, 193.
- 98 CSEH-SZOMBATHY 1957a, 194-196.
- 99 SZAKÁLY 1980, 246.
- 100 SZILÁGYI 1883, 841; CSEH-SZOMBATHY 1957b, 113; Május 10-én sikerült az Alsó várat elfoglalni.
- 101 SZAKÁLY 1980, 249.
- 102 Komis Zsigmond levele I. Rákóczi Györgyhöz, 1645. június 8. MTA KK. Ms 425/III. 1751-1755: tartalmát közli ORGONA 2000, 273 (a szerzőnek köszönöm, hogy a forrásra felhívta figyelmemet).
- 103 A déli és nyugati oldalon mindhárom bástya földdel feltöltött, kövel kifalazott volt.

- 104 SZAKÁLY 1980, 249-250.
- 105 KRAUS 1994, 170; Szalárdi szerint a visszavonulás rendben, veszteségek nélkül történt meg (SZAKÁLY 1980, 250).
- 106 BOROVSZKY 1908, 17.
- 107 KRAUS 1994, 171.
- 108 BOROVSZKY 1908, 35.
- 109 BOROVSZKY 1908, 17.
- 110 TAKÁTS 1908, 293.
- 111 TAKÁTS 1908, 12-13.
- 112 TAKÁTS 1908, 296 (az idézett helyen parancsnokként a szerző Rotthal János Jakabot tünteti fel. Mivel hasonló nevű főkapitány a XVII. század elején szolgált Szendrőben, itt talán Rottal János császári biztosnak, az udvari tanács magyar szakértőjének névegyezéséből származó félreértés történhetett).
- 113 TAKATS 1908, 297.
- 114 A XVII. század második felében ez nem szokatlan: még az apró füzéri várban is volt toronyóra: SIMON 2000, 28.
- 115 Kisari BALLA 2000, 147 és 471 (az adatra Tolnai Gergely hívta fel a figyelmet, segítségét ezúton is köszönöm). A feliratok olvasata nem mindenütt meggyőző: véleményem szerint Saß Thor helyett Daß Thor; dermer Stock helyett dernier Stock olvasandó. Az alaprajz korábbi közlése (GERŐ 1975, 321) nyomán a Borsod vármegye várait ismertető könyvbe 1670-es datálással került be (NOVÁKI-SANDORFI 1992, 49 és 129). A félreértést bizonyára az okozta, hogy Gerő László szövegében nem az ott közölt alaprajzra, hanem egyik korábbi könyvében közölt, valóban későbbi állapotot tükröző felmérésre utalt (GERŐ 1955, 394).
- 116 GERŐ 1955, 394, 396.
- 117 HAIN 1910-13, 289.
- 118 KOMÁROMY 1966, 31.
- 119 TAKÁTS 1915, oldalszám nélkül.
- 120 BOROVSZKY 1908, 34 által adott szolgálati időt R. VÁRKONYI 1984, 355, 40. jegyzet és R. VÁRKONYI 1987, 140 alapján bővítettem.
- 121 R. VÁRKONYI 1987, 206-207.
- 122 Magyar Nemzeti Múzeum, Történeti Képcsarnok, T 785; közli: GERŐ 1955, 395; KOMÁROMY 1966, 28.
- 123 KANORA 1872, 697.
- 124 GERŐ 1955, 394. Az általam elért reprodukciókon az évszám utolsó jegye nehezen kivehető, és esetleg 1679-nek is értelmezhető.
- 125 A házak alatti betemetett gödrökben talált kályhacsempetőredékeken és cseréppákon alapuló régészeti keltezést írott források is támogatják. 1646-ban a németek számára házacskákat és magtárat építettek (OL E 249/84 (X 9229, 31504/417)). Barakkokat és házacskákat emeltek 1653-54-ben is (OL E 249/85 (X 9229, 31504/477)).
- 126 R. VÁRKONYI 1985, 1730.
- 127 BOROVSZKY 1908, 24.
- 128 Képét közli: LUPPA 1861, 220; alaprajza: NOVÁKI-SÁNDORFI 1992, 129.

- 129 Az épületen 2002 tavaszán Fülöp András végzett falkutatást. A barokk átépítés valószínű kezdeményezőjét a bélyeges téglák alapján valószínűsíthetjük.
- 130 Az eseményről egy röplap tájékoztat: Grundriss und Prospect der Vestung Szendre (fényképmásolata a Hadtörténeti Intézet térképtárában, G I. H 641-1) A röplap jelzetéért Balassa Ivánnak tartozom köszönettel.
- 131 TAKÁTS 1908, 310.
- 132 GERŐ 1955, 408.
- 133 BOROVSZKY 1908, 35.
- 134 Röplap: Grundriss und Prospect der Vestung Szendre, Hadtörténeti Intézet térképtára, G I. H 641-1. A röplap datálását kérdésesnek tartom. A térképtárban 1692-es dátummal tartják nyilván, ez azonban csak a röplapon említett löporobbanás dátuma. Mivel a Felső várat már a központi torony nélkül ábrázolták, ez után az esemény után kellett a röplapon említett rebellióknak megesnie, amely során a Csáky-kastélyt elfoglalták és a Felső várat blokád alá vonták. A már elkészültnek ábrázolt Csáky-kastélyt csak 1694ben kezdték építeni. A szóba hozható rebellió ezért vagy a Hegyaljai felkeléssel, vagy a Rákóczi-szabadságharccal azonosítható. Mivel csak az utóbbi során került sor a Felső vár blokádjára, véleményem szerint a röplap 1703-1704-re keltezhető.
- 135 OL, P 1701: 7; 23, 30, 32, 34.
- 136 OL, P 1701: 6; 1-2, 16-18.
- 137 OL, P 1701: 6; 62-65.
- 138 BOROVSZKY 1908, 32.
- 139 A Borsod megye várait bemutató gazdag adattárban ez az adat tévesen szerepel (NOVÁKI-SÁNDORFI 1992, 47): az említett toronymaradványt és a téglabélelésű ciszternát Szendrei nem Szendrőn, hanem Dédesen látta, amint ez a műben hivatkozott forrásból is (VERES 1979, 172) kiderül.

Irodalom

- ACSAÁDY 1888: Acsády Ignác: Végváraink és költségeik a XVI-XVII. Században I-II., In: Hadtörténelmi Közlemények I. (1888), 64-85, 246-267.
- ANGYAL 1898: Angyal Dávid: Magyarország története II. Mátyástól III. Ferdinánd haláláig. A magyar nemzet története VI., Budapest, 1898.
- BALOGH 1975: Balogh Jolán: Olasz tervrajzok és hazai későrenaissance épületeink. Galavics Géza (szerk.): Magyarországi reneszánsz és barokk. Művészettörténeti tanulmányok. Budapest, 1975., 55-135.
- BÁRTFAI 1910: A Hunt-Paznan nemzetségbeli Forgách család története, Budapest, 1910.
- BENDA 1972: Benda Kálmán: A királyi Magyarország tiszti címtára, 1607-1608. In: Levéltári Közlemények 43/2 (1972), 265-325.
- BOROVSZKY 1908: Borovszky Samu: Szendrő vára. Értekezések a történeti tudományok köréből. XXII./2., 1908. Reprint: Érc- és Ásványbányászati Múzeumi Füzetek 20., Rudabánya 2000.

- BOROVSZKY 1909: Borovszky Samu: Borsod vármegye története. I., Budapest, 1909.
- CSÁNKI: Csánki Dezső: Magyarország történeti földrajza a Hunyadiak korában. I-V., Budapest, 1890-1913.
- CSEH-SZOMBATHY 1956: Cseh-Szombathy László: I. Rákóczi György 1644-es hadjárata. In: Hadtörténelmi Közlemények 1956, 43-76.
- CSEH-SZOMBATHY 1957a: Cseh-Szombathy László: I. Rákóczi György 1644-es hadjárata. II. rész In: Hadtörténelmi Közlemények 1957, 179-203.
- CSEH-SZOMBATHY 1957b: Cseh-Szombathy László: I. Rákóczi György 1645. évi hadjárata. In: Hadtörténelmi Közlemények 1957, 101-135.
- DÉTSHY 1976: Détsky Mihály: Végvárrendszerünk XVI. századi kiépítésének kérdéséhez. Hadtörténelmi Közlemények XXIII., 1976, 571-577.
- DÉTSHY 1998: Détsky Mihály: Johannes Landi fundator. In: Koppány Tibor hetvenedik születésnapjára (Művészettörténet - műemlékvédelem X., szerkesztette: Bardoly István és László Csaba), Budapest, 1998, 227-233.
- DOMOKOS 2000: Domokos György: Ottavio Baldigara. Egy itáliai várfundáló mester Magyarországon. Budapest, 2000.
- ENGEL 1977: Engel Pál: Királyi hatalom és arisztokrácia viszonya a Zsigmond-korban. (Értekezések a történeti tudományok köréből. 83.) Budapest, 1977.
- ENGEL 1996: Engel Pál: Magyarország világi archontológiája 1301-1457 I-II., Budapest, 1996.
- FÜGEDI 1977: Fügedi Erik: Vár és társadalom a 13-14. századi Magyarországon. Értekezések a történeti tudományok köréből 82., Budapest, 1977.
- GEŐCZE 1894: Geőcze István: Hadi tanácskozások az 1577-ik évben. In: Hadtörténelmi Közlemények 7 (1894), 501-537, 647-678, 699-715.
- GERŐ 1955: Gerő László: Magyarországi várépítészet. Budapest, 1955.
- GERŐ 1975: Gerő László: Várépítészetünk. Budapest, 1975.
- GÖMÖRY 1895: Gömör Gusztáv: Miképen esett Szendrő vára a hajdúk kezébe 1604-ben? Hadtörténelmi Közlemények VIII. (1895), 550-552.
- GYÖRFFY 1966: Györffy György: Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza. I. kötet. Budapest, 1966.
- HAIN 1910-13: Hain Gáspár: Lócsei krónika. Kiadta Bal Jeromos, Förster Jenő, Kaufmann Aurél, Lócse, 1910-1913.
- HÓVÁRI 1987: Hóvári János: A hütlen Dobó, Budapest, 1987.
- I - R 1894: I - R: Révay Ferencz jelentése a magyarországi végvárok állapotáról 1588-ban. In: Történelmi Tár 1894, 29-50.
- KANDRA 1872: Kandra Kabos: Jelentés a gróf Csáky-féle missilis levelekről, különös tekintettel a borsodi végházak történetére a XVII. században. Századok VI. (1872), 695-703.

- KAPOSSY 1956: Kapossy János - Bánrévi György: Művészettörténeti regeszták a királyi határozatokból és rendeletekből. I-III. In: Művészettörténeti Értesítő v., 1956, 47-53; 190-197; 318-330.
- KEMÉNY 1986: Kemény János önéletírása. A szöveget gondozta és jegyzetekkel ellátta V. Windisch Éva. Budapest, 1986.
- KISARI BALLA 1996: Kisari Balla György: Törökkori várrajzok Stockholmban. Budapest, 1996.
- KISARI BALLA 1998: Kisari Balla György: Száz várrajz Württembergben. Budapest, 1998.
- KISARI BALLA 2000: Kisari Balla György: Karlsruhei térképek a török háborúk korából. Budapest, 2000.
- KOMÁROMY 1966: Komáromy József: Városképi adatok Szendrő történetéhez. A Herman Ottó Múzeum Közleményei 7, 28-33.
- KRAUS 1994: Georg Kraus: Erdélyi krónika 1608-1665. Vogel Sándor fordításával, bevezetésével és jegyzeteivel. Budapest, 1994.
- LUKINICH 1918: Lukinich Imre: Erdély területi változásai a török hódítás korában. Budapest; 1918.
- LUPPA 1861: Luppa P.: Felső-borsodi képek. Vasárnapi Újság 8. 220-222.
- MAKKAI 1985: Makkai László: A Bocskai-felkelés. R. Várkonyi Ágnes (szerk.): Magyarország története 1526-1686. Magyarország története tíz kötetben (főszerkesztő: Pach Zsigmond Pál) 3/1, Budapest, 1985, 709-773.
- MÁRKUS 1899: Márkus Dezső (szerk.): Magyar törvénytár. Az 1526-1608. évi törvényzcikkek. Budapest, 1899.
- MÁRKUS 1900: Márkus Dezső (szerk.): Magyar törvénytár. Az 1608-1657. évi törvényzcikkek. Budapest, 1900.
- MIKÓ 1858: Mikó Imre (szerk.): Sepsi Laczkó Máté krónikája. Erdélyi Történeti Adatok III. Kolozsvár, 1858. 1-246.
- NOVÁKI-SÁNDORFI 1992: Nováki Gyula-Sándorfi György: A történeti Borsod megye várai, Budapest-Miskolc, 1992.
- ORGONA 2000: Orgona Angelika: Komis Zsigmond, I. Rákóczi György katolikus tanácsura. In: Erdély és Patak fejedelemasszonya Lorántffy Zsuzsanna (Szerk.: Tamási Edit) Sárospatak, 2000, 227-287.
- PÁLFFY 1995a: Pálffy Géza: A magyarországi török és királyi végvárrendszer fenntartásának kérdéséhez. Keletkutatás 1995 tavasz, 61-86.
- PÁLFFY 1995b: Pálffy Géza: A magyarországi és délvidéki végvárrendszer 1576. és 1582. évi jegyzékei. In: Hadtörténeti Közlemények 108/1. (1995), 114-185.
- R. VÁRKONYI 1984: R. Várkonyi Ágnes: Zrínyi Miklós szövetsége Wesselényivel és Nádasdyval a török ellen 1663-ban. Történelmi Szemle 27 (1984), 341-369.

- R. VÁRKONYI 1985: R. Várkonyi Ágnes (szerk.): Magyarország története 1526-1686. Magyarország története tíz kötetben (főszerkesztő: Pach Zsigmond Pál), 3/1-2 kötet, Budapest, 1985.
- R. VÁRKONYI 1987: R. Várkonyi Ágnes: Magyarország visszafoglalása 1683-1699. Budapest, 1987.
- SÖRÖS 1899: Sörös Pongrácz: Ghimesi Forgách Simon báró. Századok, 1899, 595-617.
- SZABÓ J. Gy. 1977: Szabó János Győző: Az egyház és a reformáció Egerben (1553-1595). Az Egri Múzeum Évkönyve XV. 103-165.
- SZABÓ J. GY. 1981: Szabó János Győző: Rákóczi Zsigmond egri főkapitányi instrukciója és kinevezésének körülményei. Archivum 10., 1981, 27-43.
- SZAKÁLY 1980: Szakály Ferenc: Szalárdi János és Siralmas magyar krónikája. Budapest, 1980.
- SZALAY 1861: Szalay Ágoston: Négy száz magyar levél a XVI. századból. 1504-1560. Pest, 1861.
- SZEDERKÉNYI 1891: Szederkényi Nándor: Heves vármegye története. III. kötet. Eger, 1891.
- SZILÁGYI 1883: Szilágyi Sándor: Levelek és okiratok I. Rákóczi György keleti összeköttetései történetéhez. Budapest, 1883.
- SZILÁGYI 1893: Szilágyi Sándor: I. Rákóczi György. 1593-1648. (Magyar történelmi életrajzok 23.) Budapest, 1893.
- TAKÁTS 1908: Takáts Sándor: A magyar gyalogság megalakulása, Budapest, 1908.
- TAKÁTS 1915-17: Takáts Sándor: Rajzok a török világból I-III., Budapest, 1915-1917.
- TAKÁTS 1922: Takáts Sándor: Régi magyar kapitányok és generálisok. Budapest, 1922.
- TOLDY 1857: Toldy Ferenc: Sárospataki magyar krónika. Magyar Történelmi Tár IV. (1857), 43-87.
- TOMKA 2002a: Tomka Gábor: Szendrő várai. Szendrő monográfiája (szerk.: Veres László-Viga Gyula), Szendrő, 2002, 125-164.
- TOMKA 2002b (s.a.): Tomka Gábor: Zwei Ofenkachelgruppen von Ónod und Szendrő. Gotické a renesančné kachliarske umenie v Karpatoch. Ed.: Ján Chovanec, Trebišov, 2002.
- VERES 1979: Veres László: Szendrei János 20. század eleji műemléki felmérései Borsod megyében. Borsodi Történelmi Évkönyv VI., 1979, Miskolc, 165-175.
- VERESS 1913: Veress Endre: Basta György levelezése és iratai (1597-1607). Magyar történelmi emlékek. Okmánytárak 37., Budapest, 1913.
- ZS: Zsigmondkori oklevéltár. (Összeállította Mályusz Elemér, kiegészítette Borsa Iván) I-VI., Budapest, 1951-1999.

(A tanulmány a Folia Historica XXIII – I. Magyar Nemzeti Múzeum, Budapest, 2002. évkönyvben jelent meg.)

Dr. Jalsoviczky Zoltánné Bárczay Róza

Visszaemlékezés Mezőberényre

Ajánlás

*Nem sokaknak írom, csak a keveseknek
Azoknak, kik máma úgy mint én szenvednek,
Kiknek fáj az idő örök elmúlása
Régi szent eszméik sárba tapadása
Kik a múlt időket úgy mint én siratják:
Soraimat csak ők, mások ne olvassák!*

Csöndes, nyugalmas este volt Borsodon 1905. október 30-án. Kint a messzeségben már voltak nyugtalanító zajok, melyek nem hallatszottak ide. Még a szénbánya sem nyílt meg a szomszéd Edelény községben, ami ronghatta volna a levegőt. Csönd, nyugalom és békesség lebegett a régi avargyűrű, a Bors vezér földvára és a tövében fekvő Borsod falu fölött. Ebbe a csöndes, nyugodt világba születtem egy középbirtokos család első gyermekeként, majd utánam három testvérem, Sándor, Lilla és Tibor.

A házunk szép nagy, újonnan épült ház volt. A kertje is nagy, virágos és zöldszégyes, gyümölcsös. A kertben lévő teniszpályán sokat teniszeztünk. Szerettem korcsolyázni és a kertben tevékenykedni.

1936. januárjában mély gyászba borított bennünket apám halála.

Ez év márciusában eljött hozzánk Jalsoviczky Zoltán, aki megkért. A 21 évnyi korkülönbség miatt nehezen határoztam el magamat.

Az esküvőt június 6-án tartottuk egészen szűk családi körben, csak a szülők és testvérek jelenlétében. A Zsigmond utcában fekvő új lakásunkba költöztünk, ahová mind a négy gyermekünk: Ida (1937), Róza (1938), László (1941) és Lilla (1948) született. Ez volt az otthonunk 1951-ig. Zoltán a Pénzügyminisztériumban szolgált, ahonnan 1941-ben ment nyugdíjba mint miniszteri tanácsos.

Az 1951-es nyár nagy változást hozott életünkben. Ekkor három nagyobb gyermekünk az általános iskolába járt, a negyedik még csak hároméves volt.

Már a nyár elején hallottuk, hogy egyeseket Budapestről kitelepítenek. 24 óra csomagolási időt adnak, megsabták, hogy személyenként mennyi bútor vihető. A veszély fenyegetően lebegett fölöttünk, lehet, hogy visznek minket is.

Június 18-án reggel 4 órakor csöngettek. Fölbredve rögtön gondoltuk, hogy miről van szó. Zoltán kiment és nemsokára letörten jött vissza egy papírlappal a kezében: Igen! Fölkeltünk mindnyájan és csomagolni kezd-

tünk. Kétfelé csomagoltunk. Amit magunkkal vittünk, és ami ott maradt. Hamarosan jött baráti és rokoni segítség is. Ők cipelték a bútorokat a házban emeletről le, emeletre föl. Mert akadtak, akik vállalták a holmik elhelyezését. Alig egy-két darab maradt a lakásban, amit a rendőrség elvitt. Jalsoviczky Lajos elismerő csodálkozással mondta nekem: te egyáltalán nem is vagy kétségbeesve. Nem érek rá, feleltem, csomagolni kell! A viceházmesterné, jóakarátú kis öregasszony, sopánkodott: Borzasztó, hogy a nagyságos asszonyékat is viszik négy gyerekkel! Amire bennem fölülkerekedett az akasztófahumor. Dehogy borzasztó, feleltem, hát nem olvasta az újságban, hogy ez a helyes?! Ő csak sopánkodva ingatta a fejét, majd hozott nekünk egy 2 kg-os kenyeret az útra. Jöttek a házból „hiénák” is, akik segítség ürügyén azt lesték, hogy mit lophatnak el. Nem sokat törődtem velük. Akár ők viszik el, akár itt marad a rendőrök számára. Általában én csak azzal törődtem, amit vittünk: három fehér kis szekrény, ami könnyen mozdítható volt, ágyak, díványok, egy asztal, néhány szék. Ágynemű, ruhanemű zsákokba csomagolva, konyhaedény ládába. Zoltán törődött azzal, ami ott maradt.

Károly sógorom „fütött”. A kályhában tüzelte el az általa veszélyesnek tartott könyveket. Egész nap és egész éjjel csomagoltunk. Nem értem rá kétségbeesni csakugyan. Még sajnálkozni sem azon, ami ottmaradt: a naplóm, regényeim, verseim. Csak az volt a fontos, amit magunkkal vittünk. Június 19-én hajnalban megjelentek értünk a rendőrök a teherautóval. Abban már ült egy másik, elkeseredett család. Fölrakták a mi holminkat is. A házbeliék egy része kikísért a kapu elé. Vigasztaló szavakat mondtak, hogy nem lesz rosszabb, mint az ostrom volt. Azután elindult velünk a teherautó. Ragyogó napsütéses nyári reggelben mentünk át a Margit hídon.

Az autó valamelyik külvárosi pályaudvarra vitt. Ott bútorainkat tehergagyonokra rakták, minket személykocsikba tereltek. Beültünk. Már korán reggel meleg volt. Az órák múltak és a vonat állt. A kis Lilla nyafogott, hogy menjünk haza! A nagyobbakat egyik kitelepített figyelmeztette: gyerekek, ne menjetek az ablakhoz, a rendőrök nem szeretik!

Déltájban azután elindult velünk a vonat. Ment, vitt, egyelőre Mezőberénybe. Hogy ott hogyan lesz és mi lesz majd tovább? Erre nem volt válasz. Nem is akartam előrenézni a jövőbe. Hiszen szomorú példa volt elég. A németek bánásmódja a zsidókkal, Mauthausen, Auschwitz Most még egyelőre itt vagyunk a vonaton. Cegléd felé vittek. Sorban következtek az ösmerős állomások. Hányszor utaztunk el ezek mellett valamikor, amikor hétvégi pihenésre Nagykőrösre mentünk. A vonat lassan dőcögött és sokáig ácsorgott. Amikor Szolnokra befutott, több hosszút és rövidet sípolt vegyesen. Az egyik katonaviselt megdöbbenően mondta: A mindenit! D betűt sípolt! (*Deportáltak*)

Azután elindultunk Szolnokon át, a Tisza hídján. Mezőtúr után alkonyodni kezdett. Este kilenc óra tájban érkeztünk meg Mezőberénybe. Leszálltunk, kirakták a bútorainkat. A faluba bemenni egyelőre nem tudtunk. Szép meleg nyári este volt, a telihold fényesen világított az égen. Lefeküdtünk az állomás melletti gyepre és ott aludtunk reggelig. Hajnalban gyönyörű napsütésre ébredtünk. Zoltánnak ekkor sikerült taxit fognia, belepakolt engem a négy gyerekkel és beküldött a Petőfi utca 11 alá, ahová a kitelepítésünk szólt. Ő maga ottmaradt a bútoraink teherautóra rakásánál. Gyorsan megérkeztünk a ház elé és kopogtunk az ablakon. A háziasszony kinézett, azután hamarosan kijött. Kétségsbeesetten és erélyesen tiltakozott az invázió ellen, hogy önála már három család van, többet nem vállal. A gyerekek ott maradtak, az asszony kijött velem az állomásra tiltakozni az ott intézkedő tanácsstagok előtt. Azok rögtön elintézték:

– Hát akkor menjenek szembe a nyolcasba Braun Samuékhoz! – Akkor már bútoraink is föl voltak pakolva. Fölkapaszkodtunk Zoltánnal mi is a teherautóra és mentünk a bizonytalan hajlék felé. A kiüzöttség, a kitagadottság hangulata nehezedett rám, amint a ragyogó nyári reggelben a teherautón imbolyogtam a módos, tekintélyes magyar képű emberek között. Egyikük büszkén mutatta a református „magyar” templomot, amint itt nevezték. Később hallottam, hogy a régi nagygazdákat, az úgynevezett kulákokat rendelték ki beszállításunkra.

Kinyitották a 8-as számú ház zöld kapuját, és berobogtunk rajta a nagy teherautóval. A háziasszony, az öreg Braun nénit láthatólag kellemetlenül érintette váratlan megjelenésünk, de rögtön kijelölt számunkra egy udvari szobát meg egy nagy konyhát. A szobában ugyan egyelőre még egy pulyka volt a kicsinyeivel, így első éjszaka egy kamrában aludtunk.

Másnap felsúroltam a szobát, elhelyeztük a bútorokat. A konyha be volt rendezve a háziak nagy asztalával, kredencével, amibe beköltöztünk a konyhai edényekkel és az evőeszközökkel.

Szép nagy ház volt, látszott rajta a sváb nagygazdák régi jómódja. Terjedelmes virágos udvar, tágas mellékhelyiségek, hátul nagy kert.

A kitelepítettek jelentkezhettek munkára a Hidasháti Állami Gazdaságban. A három nagyobb gyerek mindjárt jelentkezett, de én még néhány napig a kicsomagolással és rendezgetéssel voltam elfoglalva. Mire én is kimentem, már tökéletesen informálva voltam a kinti viszonyokról. A gyerekek mindenről részletesen beszámoltak. Július 2-án egy hétfői napon azután én is fölszálltam velük a vontatóra, ami hajnali háromkor indult még teljesen sötétben, hogy hajnalhasadáskor már kint legyünk a borsóföldön, mert a borsót csak harmatosan lehetett szedni. Sokan voltunk, alig fértünk föl.

Szedtük a borsót. A gyerekek unták, fáradtak is voltak és nem sokat produkáltak. Különösen Laci, hiszen még csak tízéves volt. De azért mégis

érdemes volt őket kihozni, mert elég jó és nagyon olcsó kosztot kaptunk odakint. Zoltán addig otthon főzött a kis Lillának. Délelőtt a borsót szedtük, délután a gyapot közül kellett kihordanunk a kikapált dudvát.

A gyapottal akkor kezdtek kísérletezni, amióta Egyiptomból nem kaptak. Néhány év múlva abbahagyták. A gazdaság rengeteget ráfizetett, de a mi számunkra őszi felé ez jelentette a legjobb keresetet. Este azután órákig vártunk a vontatóra. Volt olyan eset is, hogy egyáltalán nem jött értünk és gyalog kellett hazamennünk a 11 kilométerre lévő faluba.

Kovács tanító volt velünk felügyelőként az iskolaszünet idejére. Ropant jóakarattal volt irántunk és mindig a mi érdekeinket nézte. Utólag is csodálkozom, hogyan volt ehhez bátorsága abban az időben. Déli ebédszünetekben gátlás nélkül politizált velünk, nézetei teljesen a kitelepítettekével voltak azonosak. Ugyanúgy várta a változást, mint mi.

A borsószedés befejezése után kaprot arattunk. Sarlóval kellett levágni a magnak való kaprot, csomóba rakni és spárgával összekötni. Ez már érdekesebb munka volt és még Laci is nagy ambícióval dolgozott benne. A kévekötésnél az egyik hölgy megkérdezte:

– Tanító úr kérem, masnira kell kötni?

A társaság nagy részének fogalma sem volt a mezei munkáról. Én még legalább láttam belőle valamit Borsodon és a kertben kapálgatás révén is konyítottam valamit hozzá. Napraforgó kapálás volt soron, az idő meleg volt és a száraz földnek már nyári, csaknem őszi szaga volt. Mert más szaga van a földnek nyáron és ősszel, mint tavasszal. Szerettem kertészkedni, szerettem a földet. Az őseim mind falun éltek, a földből éltek. Kedvvel kapáltam és nagyon jól haladtam. Amikor a sor végére értem, visszafordultam a másik soron. Egyre maradoztak el mellettem a szembejövők. Az egyik kitelepített férfi, aki elég kényelmesen dolgozott, megszólalt:

– Méltóságos asszony, maga úgy látom, túlságosan szorgalmas. Higgye el nekem, hogy nem érdemes a kommunistáknak dolgozni.

Megálltam, és a kapa nyelére támaszkodva feleltem:

– Én nem a kommunistáknak dolgozom, én a magyar földnek dolgozom

Szeptember elején Rózi és Laci megkezdték az iskolát. Ida már kijárta a nyolc általánost, de most szó sem lehetett arról, hogy valamelyik közép' iskolába folytathatná tanulmányait. Járt hát ki velem együtt a gazdaságba továbbra is. Megkezdődött a gyapotszedés. Jártunk a sorok között és tömtük a zsákba a kinyílt gubókból kihúzott selymes fehér vattát. Egészen jó munka volt, mert akkor már az idő sem volt túlságosan meleg.

A társaság kellemes volt. Sok régi ösmerős, vagy ha nem ösmerem is őket, tudtam róluk, hogy kik. Voltak mások is, akikről nem tudtam, hogy kik. Ezek között viszont akadt néhány nagyon művelt. Témájuk a politikán

kívül a tudomány és művészet volt. Ezeket Ida nagy érdeklődéssel hallgatta. Örültem, hogy ha már nem tanulhat, legalább művelődik.

Ősszel újabb merénylet volt ellenünk a hatóságok részéről a békekölcsön jegyeztetés. Az embereket behívták a tanácsra és fenyegetések, sőt tetteleges bántalmazások mellett kényszerítették őket, hogy jegyezzenek ötszáz, ezer forintot vagy még többet. Pénze senkinek sem volt és ezt a kényszerű, behajthatatlan adósságot mindenki lidércnyomásnak érezte.

Nekünk még szerencsénk volt, mert Zoltánt az elsők között hívták be, és amikor arra a kérdésre, hogy mennyit kíván jegyezni, ezt felelte:

– Tavaly száz forintot jegyeztem, most megemelem száz százalékkal. Akkor szó nélkül belenyugodtak.

Volt, akit a pincébe való levitetéssel fenyegettek, fél lábra állítottak megverték, hogy nagyobb összeg jegyzésére vegyék rá.

A napok, különösen a reggelek hűvösödni kezdtek. Mindig több és több ruhát kellett rétegesen magunkra szednünk. Ha az eső kivert a munkából, behúzódtunk valamelyik közeli tanyába vagy istállóba, amíg elállt. Lasankint a talaj is fölázott. Ragadós sárban szedtük a gyapotot.

Későn ősszel néhány hétre akadt jobb munkánk is. A községi legelő szélét fásítottuk. Kis csemetéket ültettünk, nem kellett mély gödröt ásni, nem volt fárasztó. Elég jól fizették, azonkívül közel volt a faluhoz, nem kellett a vontatóra várni, és délután ötre mindig otthon voltam.

1951. októberben beszüntették Zoltán nyugdíját és most már csak Ida és az én sovány keresetemre épült a megélhetés. Az életszínvonal ment lefelé. Fűtés tekintetében szerencsések voltunk, mert a szobánkban volt egy kissé rozzant, de még használható kemence. Vettünk két szekér szalmát és azzal fűtöttünk. A szobában nem volt nagy meleg, de nem is fáztunk.

Mikor a faültetést befagyasztotta a hideg, megkezdődött a gubószedés, majd annak fejtése. A ki nem nyílt gyapotgubókat egy erre a célra lefoglalt korcsma helyiségben fejtettük ki. A munkát hangulatossá tette, hogy két ki telepített jó hangú férfi operaáriákat énekelt.

Karácsony előtt óriási szeretetsomag érkezett szülőföldemről. Borsodon a falu népe összegyűjtött számunkra egy nagy láda élelmiszert. Lisztet, zsírt, cukrot, diót, mákot, szalonnát, kolbászt, stb. Így a karácsony nem volt olyan szűkös, mint enélkül lett volna.

Újév után meglátogatott Lilla húgom. Megnyugodva látta, hogy elég jól megvagyunk. Akkor már Taktaszadán ő hozzá is telepítettek két családot. Mondta, hogy igyekszik lehetőleg elviselhetővé tenni a sorsukat, habár ő maga is nehezen birkózik a körülményekkel. Adó, beszolgáltatás... Mindig el volt készülve rá, hogy becsukják.

A mi egyik házigazdánk is hetek óta börtönben volt már, a másiknál pedig megjelent a végrehajtó és jóformán mindenüket elvitte. Többek közt a

konyhaasztalt és a nagy kredencet is, amit mi használtunk. Így evőeszközt, edényt mindent ismét vissza kellett pakolnunk a ládába. Egy rossz mosogatópad maradt. Ebédnél sorban arra ültünk le kezünkbe fogva a tányért.

– Mint a szürben – ahogy Lilla mondta.

Lillát elvittem a gubófejtéshez is. Egymás mellett ültünk, lábunknál három zsákkal. Egyikben volt a fejteni való gubó, a másikban a kifejtett gyapot, a harmadikban az üres gubóhéj. Ezt mindenki hazavitte tüzelőnek. Zsúfolt és levegőtlen volt a nagy helyiség. Februárban Idával leginkább csak gubót szedni jártunk ki. Hideg volt a sáros talajon járkálni, sokszor térdelni, de leghidegebb volt a vontatóra való várakozás. Ilyenkor egyesekből élénken kitört a türelmetlen méltatlankodás és erősen fenték a fogukat, hogy változás esetén majd mennyire bosszút állnak mindezért. Rezignáltan hallgattam, már kezdtem leszűrni a tanulságot, hogy egyik társadalmi rendszer sem jobb, vagy rosszabb, mint a másik. Mindegyiknek vannak hibái. Csak egy van, ami mindegyiknél rosszabb: az egyikről a másikra való hirtelen átmenet. Mi éppen ebbe estünk bele, de nem szóltam róla egy szót sem. Hadd fenjék a fogukat. Tudtam, hogy melegíti őket.

Március végéig tartott a gubófejtés. Akkor megjelentek a gazdaság emberei a következő nyárra szerződötteni. Mi Idával hosszas gondolkodás után leszerződöttünk egész nyárra kintlakással úgy, hogy hétfőn kivisz, szombaton hazahoz a vontatót.

1952. februárban a házakat államosították. Államosították a mezőberényi házak egy részét is, azt is, amelyikben laktunk. Nagy kertjét felosztották használatra a lakók között. Tavasszal megkezdtem a kertészkedést. Erre most ráértem, mert a gazdaságban a munkát csak április végén kezdtük. Akkor kivonultunk, egyelőre csak hatan: egy öreg házaspár, egy volt tábornok egy öreg bíró, egy nagyvendéglős felesége és én. Első héten csak egy hálólhelyiség volt a számunkra, ebben oszlottunk el, egyik végében a nők, másikban a férfiak. Egészen jól megvoltunk egy héti, hiszen úgymint olyan hideg volt a helyiség, hogy ruhában aludtunk.

Következő héten azután átmentünk egy másik tanyára. Ott már külön épület volt a nők, külön a férfiak számára. Lassankint mind többen és többen jöttek ki. Néhány nap múlva kijött Ida, iskolazárás után Rózsai és Laci is. Kapáltunk kukoricát, répát, napraforgót, de leginkább gyapotot. A díjazás silány volt és már a koszt sem olyan jó, mint előző évben, de jobb híján beértük vele.

Ebédszünetben folyt a beszélgetés. Leginkább politizálás, vagyis reménykedés. Egyesek egészen fantasztikus dolgokban reménykedtek. Én csak abban az egyben, hogy ami eddig volt, azt is kibírtuk, hát talán ki fogjuk bírni azt is, ami ezután jön.

Margit sógornőmet anyjával és a két kisebb gyerekkel kitelepítették Miskolcra a Hortobágyra még sokkal rosszabb körülmények közé, mint minket. Sándor öcsém és a két nagyobb gyerek éppen nem volt otthon és így őket nem vitték el.

Az idő előrehaladtával változtak a munkák. Júliusban megkezdtük az aratást. Ezt nem szerettük. Az aratógép által levágott kévét kellett keresztbe raknunk. A kévék nem voltak mindig összekötve, sőt olyan eset is volt, hogy fűkaszázó gép vágta le a gabonát. Ezeket kellett csomóba gyűjtenünk, kévékbe kötnünk és keresztbe raknunk. Nehéz munka volt, azonkívül a tarlón valahogy mindig melegebb is volt, mint másutt.

Nagyon meleg nyár volt az 1952-es. Sokszor, amint délidőben vonultunk a napsütötte tarlón az erős déli szélben, olyan volt mintha forró vízben mennénk. De csodálatosképpen bírtuk. A nálam sokkal öregebbek is. Sohasem lett rosszul senki.

Ősszel megint kezdtek a békekölcsönjegyzéssel zaklatni bennünket. Most már Zoltán sem úszta meg 200 forinttal, mint tavaly, ezret kellett jегyeznie. Újabb lidércnyomásként nehezedett ránk ez az adósság. Kifizetni lehetetlen volt, hiszen a jөvedelmünkбől a legnagyobb takarékoság mellett éppen hogy csak silányan megéltünk.

Ősszel Rózi és Laci megint iskolába jártak. Mi Idával dolgoztunk tovább a földeken. Megkezdődött a gyapotszedés eleinte szép meleg időben, később hidegben, sárban.

Tél felé azután hazamentünk és vártuk a tavaszt. Lisztet és kenyeret akkor már nehezen lehetett kapni, de mi a gazdaságban megkerestük az egész család számára való liszt fejadagot. Ezen éltünk meg azon, amit nyáron a kertben termesztettem. Mert pénzünk gyéren volt.

Azután múlt a tél és eljött 1953. március eleje. Egy délelőtt éppen pirított grízt főztem a konyhában. Az ajtó nyitva volt a szép verőfényes időben. Egyszer csak megáll a konyha ajtó előtt a házban lakó kitelepített és ragyogó arccal megszólal:

- Roppant szomorú hír van! Sztálint megütötte a guta.
- Meghalt? – kérdeztem.
- Nem, még nem, de biztos, hogy meg fog.

Hát ez csakugyan nagy hír volt. És néhány nap múlva megjött a megerősítés; csakugyan meghalt. Az orosz szovjet legerősebb oszlopa kidőlt. Nagy, zseniális szervezőtehetség volt. Meg kell, hogy látszódjon a hiánya. Az optimizmus ismét dúsan kihajtott és virágozott. És nem egészen alaptalannul. A boltokban javult a kenyérellátás, nem kellett annyit sorban állni, mint eddig.

Tavasszal megjelent nálunk környezettanulmányon egy nyomozó a békekölcson ügyében. Ebből Zoltán eddig még csak 100 forintot fizetett ki. A nyomozó elösmerte, hogy bizony, elég megélni!

És néhány nap múlva megküldték a 100 forintos kötvényt. Ez a teher is leesett rólunk.

Megkezdtem ismét a kertészkedést. Kelt a retek, a saláta, a spenót. Egyesek már hazaútról fantáziáltak. Pedig hát se lakás, semmi. Biztosabb volt a kertészkedés.

Április végén nagy ijedtségünk volt. Lacit vakbélgyulladásal be kellett vinni a békéscsabai kórházba, mentők vitték be. Nekünk nem lett volna szabad elhagynunk Mezőberény határát, de azért másnap vonattal beszöktem Békéscsabára.

Kicsit bizony már elkésett az operáció, gennyes volt, de azért elég hamar meggyógyult.

Hazafelé a rendőrség előtt kellett elmennem, messziről láttam, hogy a kapuban ott áll két rendőr, visszafordultam hát, és kerülő úton mentem haza, nem akartam a rendőrség előtt elmenni. Bujkáltunk, mint a gonosztevők, de lassan már megszoktuk ezt is. Gond volt a kórházköltséggel, mert az idén még nem dolgoztunk, nem járt az SZTK. A tanácsházán kérni kellett, hogy „szegénységi alapon” rendezzék a költségeket. Ezt nagy nehezen sikerült elérni.

A rendőrség viszonylag ritkán zaklatott bennünket. Egy éjjel bezörgettek, bejött két rendőr, szétnéztek a szobában, megszámoztak bennünket. Zseblámpával bevilágítottak még a kis Lilla gyerekágyába is, megnézték az asztalon levő könyvet (egy mesekönyv volt), azután elmentek.

Májusban ismét volt egy ügynevezett választás. Csak egy párt indult, erre kellett leadni a szavazócédulákat. Nekünk, mint kitelepítetteknek és háborús bűnösöknek nem volt választójogunk. Ennek nagyon örültünk. Május vége felé megint kiköltöztünk az állami gazdaságba Idával. Rózsai továbbtanulása miatt felkerestem az iskolát. Az iskolában az asztalnál az igazgató beszélt egy asszonnyal, akinek a fiát továbbtanulásra biztatta.

– Nemigen érdemes neki – mondta az asszony –, csak hármas tanuló.

– De igen! – érvelt az igazgató. – Igyekezzen, tegyen éjt nappallá, mutassa meg, hogy a régi napszámosok gyerekei is alkalmasak szellemi munkára.

Ezalatt a másik asztalhoz léptem az osztályfőnökhöz, aki nagyon jó hírében álló pedagógus volt, példás fegyelmet tudott tartani. Sajnos semmi remény sincs rá, X-es besorolásban van, az iskola nem ajánlhatja Rózsit.

A közepes tanuló, aki nem is vágyik rá, rábeszéljük a továbbtanulásra, az én jó tanuló leányaim pedig nem tanulhatnak. Láttam az osztályfőnöknő arcán a résztvevő együttérzést.

Június elején azután Rózsi is kijött dolgozni. Kezdtek a munkát a répa-egyeléssel és folytattuk a borsószedéssel.

Egyik este a gyerekek ezzel fogadtak: Ottó bácsi azt mondja, hogy a kitelepítettek mehetnek oda, ahová akarnak.

– Ugyan! – hitetlenkedtem.

– De igen – mondta Zoltán is. – Csakugyan van valami hír. Nagy Imre miniszterelnök beszédet mondott, amelyben megígérte a kitelepítettek föl-szabadítását.

Jó optimista hangulat volt hétfőn reggel az értünk jött kocsiknál. Mint szabad embereket üdvözlöttük egymást. Pedig előbb meg kell kapnia mindenkinék a föl-szabadító végzést. És azután is hol kapunk lakást, ha a szabadságunkkal élve elmegyünk? Azért jobb kedvvel szedtük a borsót mint eddig. Amikor a borsószedésnek vége volt, a kender következett. Vágni, a magját kiverni, kévébe kötni kellett és kúpba rakni. Nehéz munka volt és fárasztó, háládatlan, keveset jövedelmezett. Ekkor már sorban kaptuk meg a föl-szabadító végzéseket. Egyesek, akik kevesebben voltak, vagy bátrabb, vállalkozóbb szelleműek, kezdtek elköltözni Mezőberényből. Többnyire Budapest környékére mentek, méregdrágán bérelt albérleti lyukakba. Budapestre nem volt szabad beköltözni. Mi maradtunk. Hová is mehettünk volna hatan? Vertük hát tovább a kendert. Mire ez készen volt, megért a tengeri, törtük és vágtuk a szárát. Elég jó munka volt. Végül egészen tél felé kezdődött a gyapotszedés. Ezt szerettük, mert a gyapottábla közepén volt a szállásunk, nem kellett sem gyalogolni, sem a szekerekre várni.

Egyszer, már úgy novemberben roppant hideg, metsző éles szélben szedtük a gyapotot. Azaz lassankint már csak én magam szedtem. A többiek már mind beszállingóztak a szél elől a fűtetlen, de védett szobába. Bennem is csak a régi gyermekkori korcsolyázások emléke tartotta a lelket. Akkor is sokszor korcsolyáztunk ilyen süvítő szélben a Bódva jegén. Egyszerre hirtelen rám köszön valaki. Fölnézek. Fiala fiú, barna arcú, barna szemű alföldi magyar típus.

– Szedi a gyapotot? – kérdezi.

– Szedem – mondom.

– Aztán mennyit tudnak ezzel keresni?

– Hát úgy napi húsz forintot, ha jól szedjük. Akar talán maga is szedni? Hirtelen előnti a pulykaméreg. Az arca kipirul, a szeme villog.

– Szed az öregisten nekik még csak egy szálát is!

Ezzel megfordult, és továbbment.

Utánanéztam. Biztos vagyok benne, hogy fog ő is. Ha nem gyapotot szedni, akkor mást dolgozni nekik. Mert rá fogja vinni a kényszerűség ugyanúgy, ahogy engem rávitt. Mégis jólesően melegítettek a szavai még utólag is. A magyar nép, a magyar föld kemény kitartó dacát éreztem ben-

nük. Szedtük azután a gyapotot még sárban is, hóban is úgy december elejéig. A szállásunk fűtetlen volt, éjjel jól felöltözve aludtunk. Néha föl-fölbredtünk rá, hogy egér szalad át rajtunk Nem sokat törődtünk vele, aludtunk tovább.

December elején hirtelen föl mondtak nekünk, mert a szállásunk más munkásoknak kellett. Nem is nagyon bántuk, hogy véget ér a kinti fagyoskodás és mehetünk vissza a családhoz.

Otthonról télen még kijártunk egy TSZ-be gyapotgubót szedni. Ez elég jól fizetett munka volt és a vontatót is idejében küldték értünk. Egy szomorú epizódja volt ennek a munkának. Az egyik idősebb kitelepített munka közben összeesett, eszméletlenül hoztuk haza a vontatón. Hazulról rögtön kórházba szállították, és ott néhány nap múlva meghalt.

Újév után véget ért ez a munka is. Útunk bent a szobában és vártuk a tavaszt.

1954. tavasszal ismét megkezdtem az otthoni kertben a kertészkedést, azon kívül a két leánnyal együtt leszerződtem az állami gazdaság egy közelebb fekvő részlegéhez. Most csak heti három napra, mert kibéreltem a volt jegyzőéknek egy szőlőkertjét is.

Reggel gyalog mentünk ki és este gyalog jöttünk haza az egész napi munka után. A földek különböző távolságra feküdtek, 5-6 kilométernyire. Fárasztó volt, mert most már nem öreg kitelepítettekkel, de leginkább fiatal tanyasi leányokkal dolgoztunk együtt.

Ezekkel nehéz volt lépést tartani. És deprimáló volt, hogy mennyire műveletlenek, többen a 8 osztályt sem végezték el. Az egyik fiú a munkeredmény fölmérésnél sehogy sem akarta elhinni, hogy 3x25 az csak 75, amikor 10x10 az 100. Hiszen a 25 sokkal többel több a tíznél, mint amennyivel 3 kevesebb. Látszott tehát, hogy nem volt buta, hiszen gondolkozni tudott, csak abszolút tanulatlan volt. Két társaság volt csak kellemesnek mondható: a gyerekeké és az értelmi fogyatékosoké. Az iskolaszünetben kint dolgozó gyermekek közt volt néhány igazán nagyon helyes. A fogyatékos szellemi képességük között pedig sok egyszerű jóakaratot találtam.

Tavasszal egy ideig nem tudtak más munkát adni nekünk, így a legelőt kellett acatolnunk. Az egyik végén fémlemezzel ellátott botokkal szurkáltuk ki a fű közül az oda nem való növényeket. Ez könnyű munka volt, de végtelenül unalmas, Hideg, borús, szeles idő is járt éppen. A legelő tocsogói között bíbicek fészkeltek. Föl-fölröppentek jellegzetes hangjukon szólva. Találtunk is néhányszor fészket, benne tojással. Ennek a nedves tavaszi tocsogós legelőnek érdekes különös hangulata volt. Visszahozta a régi gyermekkori bíbictojás kereséseket.

Nyár közepe felé azután kiköltöztem a gazdaságba, így csak egyszer hetenként kellett ki- és begyalogolnom. Szerda esténként mindig nagy örömmel jöttem végig a gyalogutakon hazafelé. Rózsi kitartott egész héten.

1954. augusztusban Zoltán visszakapta a nyugdíját. Igaz, csak 200 forintot, nem volt sok, de mégis valami és a viszonyok nagy javulását mutatta. Idának sikerült bejutnia Békéscsabán egy gyors- és gépiró tanfolyamra. Késő őszig tartott a gazdasági munka. Ősszel már nem laktam kint. Gyaloglás reggel, este. 4-5 kilométer, vissza ugyanennyi. Közben egész nap szedni a répát. De bírtam csodálatos módon. Pedig akkor már 49 éves voltam. Rózsi állást kapott a békéscsabai evangélikus árvaházban, mosott, főzött, takarított. Kéthetenként jött haza.

1955. tavaszán már nem szerződtem le a gazdaságba, csak a szőlőskertet béreltem tovább. Elég sok zöldség, gyümölcs termett benne és örömmel jártunk ki szedegetni a nyáron. Ida levizsgázott a gyors- és gépiró tanfolyamon, de állást nem kapott. Mindenki félt fölvenni egy kitelepítettet. Laci elvégezte az általános iskolát, de felsőbb iskolába nem vették föl. Ősszel Idával elmentünk a Csárdaszállási Állami Gazdaságba répát szedni. Ott magas protekciónk akadt: a volt borsodi ispánunk fia volt az egyik agronómus. A répa szedés befejeztével Ida beiratkozott a gyors-és gépiró tanfolyam második évére is, abban a reményben, hogy elvégzésekor, esetleg előbb is kap állást.

Télen megjelent Békéscsabán a plakát, hogy fiatal általános iskolát végzett fiúk jelentkezzenek kőműves tanulónak. Laci bement, és jelentkezett. Megkérdezték tőle, hogy kitelepítés folytán került-e Mezőberénybe, és amikor megmondta, nem vették föl. Szomorúan jött haza, de néhány nap múlva kapott egy expressz levelet Budapestről, hogy azonnal jelentkezzen. Úgy látszik, ott hiány volt jelentkezőkben és Békéscsabáról jelentették, hogy ott kik maradtak ki.

Másnap este elindultam vele az éjszakai személyvonattal. Reggel érkezünk meg Budapestre, és elmentünk a fölvetélre. Az orvosi vizsgálaton kőművesnek nem felelt meg, de fölvettek kályhásnak. Mielőtt a szerződést megírták volna, be kellett mutatni a születési és az iskolai bizonyítványt. A hivatalnok az iskolai bizonyítványba belenézett, de mást nem kérdezett. Akkor láttam! hogy mekkora különbség van Budapest és a vidék között. Budapesten már nem érdekes a származás. Laci bevonult az iparitanulótthonba, én hazajöttem megnyugodva, hogy Laci el van helyezve. Nemsókára írt. Meg volt elégedve a helyzetével, szeretett ott lenni.

Ida bejárt Békéscsabára a tanfolyamra, melyet nyár elején elvégzett. Az egyik tanár segítségével sikerült állást kapnia a békéscsabai Terményforgalmi Vállalatnál. Eleinte még kevés fizetést kapott, mégis nagyot lendített rajtunk ez a körülmény.

1956 nyarán Rózsi fölmondott az árvaházban és Pesten szeretett volna munkát találni. Így augusztusban vele együtt fölmentem én is.

Lilla húgom Budapest mellett, Szilasligeten vett egy kis házat, Rózsival hozzá szálltunk. Reggel bementünk Pestre állást keresni. Egyszer, amint az utcán megyünk Budán, a régi lakásunk közelében találkoztunk az egyik korábbi munkavezetőnkkel, aki az állami gazdaságban felügyelt minket. Szocialista volt és egyesek félték tőle mint spiclitől, mert gyakran politizált velünk. De én elég sok jóakaratot tapasztaltam nála és mindig meg mertem mondani neki véleményemet a dolgokról, hiszen tudtam, hogy más fölfogást úgysem várhat tőlem. Most láthatólag megöregült nekünk.

– Kezét csókolom nagyságos asszony! – mondta. – A gazdaságban még csak Jalsoviczkyné, kedves voltam neki, és udvariasan kezét csókolta. Érdeklődött, hogy mi járatban vagyunk, és amikor mondtuk, hogy Rózsi munkát keres. Ajánlkozott, hogy segítségünkre lesz.

Először eljött velünk a munkaközvetítőhöz. Ott nagy tömeg várt és jobbnak láttuk tovább menni a csokoládégyárba, ahol ismerősünk dolgozott. Az irodában azt mondták, hogy nincs fölvétel. Erre az öreg elővette a „veterán” igazolványát és erősködött:

– De az unokahúgomat csak föl fogják venni! – Erre csakugyan föl-vették.

Miért tette? Egyrészt visszaemlékezett rá, hogy ő valamikor özvegyen nevelt föl öt gyereket és így mindig jóakarattal volt a sokgyermekes családok iránt. Azonfelül a hiúságának is tetszett, hogy valakit protezsál. És talán nézett a másik oldal felé is, hogy hátha fordul a kocka?

Rózsi tehát fennmaradt Szilasligeten, onnan járt be a csokoládégyárba. Később, néhány hét múlva beköltözött Pestre. A régi lakásunk egy részét véletlenül ösmerős kapta meg: Zoltán egy barátjának volt régi takarítónője. Befogadta Rózsi a szobájába, ahol rajta kívül még egy öreg nem normális tűzoltó is lakott. A régi magunkról el sem lehetett volna képzelni, hogy ilyen helyre menjünk lakni, de Rózsi egészen meg volt elégedve, nem zavarta az öreg, egyedül a papagáj, amelyik mindig rászállt, amikor éjszakai munka után nappal aludt. Később egy fűthetetlen albérleti szobába költözött. Néhány év múlva ismét továbbköltözött egy másik, ugyancsak fűthetetlen albérletbe.

1956. október 23-án este felé ájtött hozzánk Kuun Istvánné. Nekik volt rádiójuk. Beszélte, hogy Budapesten az egyetemisták tüntetnek. Csodálkoztunk rajta, de nem tulajdonítottunk neki fontosságot. Néhány nap múlva Mezőberényben is megjelentek a budapesti forradalmárok. Átvették a hatalmat és nagygyűlést rendeztek. Reménykedés és lelkesedés, de az én részemről aggodalom is. Hallatszott a híre, hogy a fiatalok – lányok is – har-

colnak. Csak nem fog hozzá Rózsi is harcolni?! Laciról úgy tudtuk, hogy éppen akkor Pécsen dolgozik.

November 4-én már rosszabb hírek jöttek. Mezőberényben is átvette a hatalmat ismét a régi tanács. Posta nem működött, a villanyvilágítás akadozott. Békéscsabára elég hamar megindult a vasúti közlekedés. Ida bejárt, de nem rendszeresen, mert az ő hivataluk is sztrájkolt néha. November 13-án este nagy sárban jöttem haza a bérelt kertből, aggódva gondoltam a gyerekekre. A szobába beérve nagy meglepetés várt: Laci itthon volt. Elmondta, hogy november 3-án visszamentek Pécsről Pestre. Másnap kezdődött a rettenetes harc. A felügyelők nem engedték ki őket az utcára, de ők néha mégis kimászáltak. Rózsinaél előző nap volt, jól van. Táviratozni akartam Rózsinaél, hogy jöjjön haza, de a posta még nem vett föl táviratot. Laci egy ideig itthon volt, azután visszament Pestre. Az élet lassankint megindult ott is. Mezőberényben csönd és nyugalom volt végig. Féltünk, hogy a forradalom leverése után nagy politikai rosszabbodás következik. Szerencsére nem így volt. Az élet úgy ment tovább, mint eddig. De a forradalomban részt vettek itt is üldözték. Egy volt vasutast úgy megvertek, hogy később belehalt a belső sérülésekbe. Ez annál igazságtalanabb volt, mert egyetlen kommunistának sem esett bántódása. És leszűrtük a forradalom szomorú tanulságát: hiába minden, a túlerővel szemben mozdulni nem lehet. A nyugati hatalmakra pedig nem számíthatunk. Azok csak biztatni és uszítani tudtak a rádiókon keresztül. „*Maul halten und weiter dienen!*” – ahogyan a régi osztrák katonák mondták. Nekünk, magyaroknak is csak ez az egy lehetőségünk maradt. Karácsonyra hazajött Rózsi is, Laci is, így megint együtt lehettünk. Rózsinaél megszűnt a csokoládégyári betanított munkási állása és egy szövőgyárban tudott csak elhelyezkedni, mint munkásnő. Ebben a gyárban majdnem 5 évig dolgozott.

Tavasszal már nem béreltem tovább a szőlőskertet, elég volt munkának a házi kert is. Ida beköltözött Békéscsabára, és elkezdett az esti közgazdasági középiskolában tanulni, csak hétvégén járt haza. Lilla iskolába járt. Az élet lassan nyugodtan ment tovább. Akkor már a kitelepítettek nagy része elköltözött Mezőberényből. Mi – úgy látszott – a végtelenségig itt maradtunk. 1958. február közepén Zoltán kezdte rosszul érezni magát, néhány nap múlva már erősen fulladt. Az orvos eljött, injekciót adott, de láttam, hogy nem nagyon bízik.

1958. február 19-én hunyt el 73 éves korában. Vigasztaló gondolat volt, hogy megérte a sorsunk jobbra fordulásának kezdetét, a gyerekeknek az élet útján való elindulását. A szobában ravataloztuk fel, mi pedig elmentünk aludni, szétszóródva a házbeli többi lakóhoz. A református temetőben tettük el, ahonnan később exhumáltattuk. A nagykőrösi családi kriptá kertjébe helyeztettük.

Laci tavasszal fölszabadult, mint kályhássegéd dolgozott a pesti burkoló vállalatnál. Rózsi szőtt, Ida Békéscsabán dolgozott. Most már ketten maradtunk Mezőberényben Lillával.

1959. tavaszától Laci a mezőberényi KTSZ-nél dolgozott. Vett nekem egy rádiót. Ez már régi vágyam volt. Rajta keresztül bejött a mezőberényi szobába a nagyvilág és egy-egy régi színdarabon keresztül a régi világ is.

1960. őszén Laci lebontotta a banyakemencét és rakott egy hordozható cserépkályhát. Egy délután megcsinálta. Amíg dolgozott vele, idéztük Illyés Gyula versét: „*Először szánt a magáén ez a béres*”. Sokkal kényelmesebb és könnyebb volt ezután a fűtés, mint eddig a szalma húzogatója a szalmakazalból.

Unokaöcsém följánlotta, hogy ha Pesthez közelebb akarunk kerülni, menjünk legalább részben Szilasligetre lakni, ahol egy szinte fűthetetlen kis házat tudott rendelkezésünkre bocsátani. Gondolkodóba estünk. Ida éppen befejezte a békéscsabai Közgazdasági Technikum esti tagozatát, leérettségizett és szeretett volna továbbtanulni. Lilla akkor került az általános iskola VIII. osztályába. Félni lehetett tőle, hogy Mezőberényben nem fogják javasolni a gimnáziumba való fölvételét, mint volt kitelepítettét. Budapest és környéke sokkal jobb volt ebben a tekintetben. 1961. őszén Idával és Lillával felköltöztem Szilasligetre. Laci egyedül ottmaradt Mezőberényben, ő is hozzáfogott az esti gimnáziumban a tanuláshoz, hasonlóképpen Rózsi is továbbtanult munka mellett Pesten. Szilasligeten a nyár, a kerti munka kellemes volt. Szedtük a diót, szilvát, főztük a lekvárt, ástuk a kertet már jövő tavaszra. Télen Ida épített egy földbe vájt tyúkólat és szerzett négy tyúkot. Tavasz felé ezek igen jól tojtak. Lilla Kerepesen járt iskolába, majd fölveték Budán a Kaffka Margit Gimnáziumba. Így a Szilasligetre költözés célját elértük. Ősszel Rózsi elment más albérletbe, Ida és Lilla költöztek be a helyére. Ida ekkor már a Kőbányai Gyógyszerárúgyárban volt gépirónő.

1962 októberben Lacit két évre behívták katonának. Budapesten szolgált a díszezredben, nem kellett fásztó gyakorlatokon részt vennie, leginkább díszőrséget állt ünnepélyeken. Júniusban Lilla elvégezte az első gimnáziumot, szeptemberben visszamentem vele Lacihoz Mezőberénybe. A második osztályba ott járt, a harmadik, negyedik osztályt a Kaffkában végezte.

1963-ban Rózsi egy magányos nőnél lakott, aki ki akart vándorolni és hajlandó volt tanácsi lakását elcserélni egy szövetkezetire, hogy tulajdonjoga Rózsié legyen. Ez sikerrel járt, a lakás a Rózsi nevére került. Mindhárom lány Csepelre költözött. Ekkor lett családunknak önálló otthona.

Az orosz hadsereg 46 év után végre kivonult Magyarországról, 1991. június 19-én hagyta el az országot az utolsó orosz katona. Ezen a napon tartotta mezőberényi kitelepített társaságunk összejövetelét a 40. évforduló al-

kalmából. Nem mentem el, mert fárasztónak találtam volna, de fölveték vi-deokazettára, és megnézhettem. Érdekes volt látni az akkori fiatalokat öre-gekként.

Az alábbiakban a gyerekek további sorsát foglalom össze.

Ida munka mellett elvégezte a technikumot, majd az egyetemet, okleve-les vegyészmérnök, később szabadalmi ügyvivő lett. Későn ment férjhez, egy gyermeke született.

Rózi könnyebb munkát talált a Beloiannisz Híradástechnikai Gyárban, a dolgozók gimnáziumában leérettségizett, férjhez ment és három gyermeke született. 1972-ben kaptak egy lakótelepi szövetkezeti lakást. Háztartásbeli volt, gyermekeit nevelte. Néha vállalt csak munkát.

Laci kályhásként dolgozott Mezőberényben, levelező tagozaton tanult tovább a békési gimnáziumban, ahol 1968-ban leérettségizett, nem nősült meg. Szegeden telepedett le, ahol postai távíró-kézbesítő lett.

Lilla a Bánki Donát Felsőfokú Gépipari Technikumot nappali tagozaton végezte el. A csepeli Transzformátor Gyárban, majd két és fél évig Kelet-Németországban, Drezda mellett dolgozott. Hazajött, férjhez ment és egy gyermeke született. Hamar elváltak, azóta együtt lakunk. Jelenleg a Richter Gedeon RT-nél dolgozik.

Budapest, 1993. május hó

Utószó:

A kitelepítés a családot egzisztenciálisan időszakosan tönkretette, de lelkében nem törte meg, sőt inkább megedzette. Dr. Jalsoviczky Zoltánné, sz. Bárczay Róza 1995. november 10-én hunyt el, Nagykőrösön, a Jalso- viczky családi kriptá kertjében van eltemetve.

Őt unokája rendezett családi körülmények között önálló lakásban él, neveli 16 dédunokáját.

A neki járó kárpótlási jegyeken vett földeket még életében gyermekei akarásával összhangban – mert a vagyont az utódok számára, megőrzésre kapja az ember – átruházta unokáira. Gyermekei is részesültek kárpótlás- ban egyrészt a kitelepítésért, másrészt apai jogon.

(2007. májusában Jalsoviczky Ida adta át közlésre édesanyja visszaem- lékezését. Sz. K.)

(A visszaemlékezés Széchenyi Kinga: Megbélyegzettek: A kitelepítések tragédiája című, a Kráter kiadónál, Pomázon 2008-ban megjelent könyvből került átvételre.)